

Bir Özanlatı/Benanlatısı Olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın 40. Tezkire'si: Benanlatısı ve Tarihyazımında “Şimdiki Zaman Döngüsü”

Hilal Görgün*

Ahmed Cevdet Pasha's 40th Tezkire as a Self-Narrative: Ego-Document and “Present-Time Cycle” in Historiography

Abstract ■ Chroniclership was among the many positions that Ahmed Cevdet Pasha, a significant high-ranking Ottoman statesman, took over in the 19th century. He not only recorded events, but also left behind an autobiography, i.e. a self-narrative/ego-document. During and after his tenure as the chronicler of the state, Cevdet Pasha kept notes on events, some of which involved him personally. Sometime later he sent these notes in the form of *Tezakir* to his successor, the chronicler Ahmed Lutfi Efendi. The first 39 of the 40 *Tezakir* mainly examined earlier chroniclers and described events, while the last one contained his own biography. The 40th *Tezakir* should therefore be treated as the text of the Pasha's self-narrative. While narrating his own life story, he also provides important information regarding the educational life, social relations, and the structure and functioning of the institutions in his time. In spite of the criticisms of this text and *Tezakir* in general that it does not take different perspectives into consideration and explains some issues from the author's own perspective, this does not diminish its importance as an indispensable primary source on Ottoman state and society in the 19th century. In the last part of the study, under the title “Present-Time Cycle” in *Historiography*, we tried to illustrate the “author-text-reader” relationship in the example of Cevdet Pasha's *Tezakir*. Authors of ego-documents usually decide to what extent and how much they reveal about the events or emotional worlds in which they took part as active or passive actors or witnesses. Texts written from the viewpoint and conditions of their authors are now

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Bu makale 15-17 Haziran 2022 tarihleri arasında, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından düzenlenen “Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları” Sempozyumunda “Ahmet Cevdet Paşa'nın (1823-1895) 40 Numaralı Tezkiresinin Ben-anlatıları Bağlamında Tahlili” başlığıyla sunulan tebliğin geliştirilmiş halidir. Makaleyi okuyarak teklif ve tenkitleri ile çok değerli katkılarda bulunan Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu'na çok teşekkür ederim.

understood in their “contexts” after the encounter with the “reader”. In this way, a “time-author-text-reader relationship” is created in which the “conditions of the reader” are decisive in the ego-documents, and this is renewed with each reader. Therefore, Ahmed Cevdet Pasha’s ego-document can be interpreted differently after meeting its readers in different eras.

Keywords: Ego-Documents, Self-Narratives, Autobiography, Memoirs, Time in History, Present-Time Cycle in Historiography, Ahmed Cevdet Pasha, *Tezâkir*.

I. Giriş

Benanlatısı (egodocuments) ve Öz anlatı (self-narrative/Selbstzeugnis) Kavramları

Bireyin tarihte görülmesi diyebileceğimiz benanlatılarının ne olup olmadığı, kapsamı 1950’li yılların sonlarından beri tartışılan bir husus olup Türkiye’de de yapılan çeşitli ilmi faaliyet ve çalışmalarda gündeme gelmiştir/gelmektedir.¹ Benanlatıları hususunda Türkçede kavram arayışları sürmekte olup farklı dillerde farklı kavramlar kullanılmakta ve bunların içeriği de birebir örtüşmemektedir. Nitekim “egodocument” kavramı mı, yoksa “Selbstzeugnis/self-narrative” kavramının mı kullanılacağı tartışılmıştır.² Benanlatısı³ (Ego-document) kavramını ilk defa kullanan Hollandalı tarihçi Jacques Presser’in düşüncelerini geliştiren Alman tarihçi Winfried Schulze bunun kapsamını genişletir ve daha dar anlamlı bulunduğu *özanlatı* (Selbstzeugnis/self-narrativ) kavramından ayırıştırır. Schulze gönüllü mü, gönülsüz mü yapıldığına bakılmaksızın, otobiyografik bir çalışma olmasından ve ortaya çıktığı şartlardan bağımsız, bireyin kendisi hakkında bilgi verdiği “bütün kaynakların” benanlatıları kapsamına alınması gerektiğini düşünür.⁴ Buna

1 Selim Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları ve Sınırları”, *TUHED Turkish History Education Journal*, 8/1 (2019), s. 211-230; İstanbul Medeniyet Üniversitesinde düzenlenen Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Çalıştayı (11-13 Mart 2019), aynı başlıktaki sempozyum (15-17 Haziran 2022). Tartışmaların özeti için bkz. Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları”, s. 215 vd.

2 Tartışmalar için bkz. Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları”, s. 215 vd.

3 “Ben-anlatıları” kavramının Türkçe ilk kullanıldığı yerler hakkında bkz. Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları”, s. 220, 18. dipnot. Ego documents kavramı Türkçe’ye “benlik belgeleri” şeklinde de tercüme edilmiştir. Bkz. Mehmet Beşikçi, “Tarih yazımında Hatırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı?: Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Osmanlı Askerlerinin Benlik Belgeleri Özelinde Metodolojik Analiz”, *Toplum ve Bilim*, 144 (2018), s. 253-292.

4 Winfried Schulze, “Ego-Dokumente: Annäherungen an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung, ‘Ego-Dokumente’”, Winfried Schulze (ed.),

karşılık Benigna von Krusenstjern ise özanlatıların şahsın kendisi tarafından telif edilmesi, normalde kendi tarafından yazılması, en azından yazdırılması ve bunu da kendi iradesiyle yapması gerektiğini belirttikten sonra⁵ benanlatıları ve özanlatıların karşılıklı olarak birbirlerini dışlamadığını ifade ederek bir tasnif teklifinde bulunur: buna göre benanlatıları üst bir kavram olarak düşünülebilir ve bunun altında özanlatılar ve onun da altına otobiyografiler yerleştirilebilirler.⁶ Krusenstjern müellifin fail veya meful olma durumuna ve metinde kendine yer verme şekline bağlı olarak özanlatıları A, B, C ve D olmak üzere 4 grupta tasnif eder. A tipi “benmerkezci” anlatılar, B tipindekiler müellifin kendisi kadar kendisini ilgilendiren konularda farklı şekillerde aşına olduğu hadiseler hakkında da bilgi verdiği özanlatılardır. C tipinde “ben” geri plana düşerken, içinde yaşadığı dünya ön plana geçer. D tipinde ise ancak örtülü veya gizli bir “ben” yer alır ve bunlar “münhasır dönem anlatıları”dır.⁷ Karahasanoğlu da “kavramın işlevselliğini kaybedeceği” endişesiyle “müstakil olarak kişinin kendisinden bahsetmek üzere, sadece ve yalnız bu motivasyonla kaleme aldığı metinlerin ben-anlatısı olarak tasnif edilmesi eğiliminde” olduğunu ifade etmektedir.⁸

Benanlatıları kavramı ve kapsamı hususunda yarım yüzyılı aşkın bir sürede Avrupa’da farklı yaklaşımlar oluştuğu görülür. Buldukları bölgelere göre Hollanda, İsviçre ve Berlin grubu olarak isimlendirilen bu ekollerin “ego” kavramına yaklaşımları da farklı olmuştur. Mesela İsviçre ekibinin başındaki Kaspar von Greyerz kavramdaki “ben/ego”’nı Freud’un psikanaliz kuramındaki tanımlamalarını çağrıştırdığı, “id/ego/super-ego (Es/Ich/Über-Ich) arasında bir yerlerde, ego’yu yakalayacağımıza dair bir beklenti” oluşturduğu gerekçesiyle Berlin grubu gibi “özanlatı” (Selbstzeugnis/self-narrative) ya da “şahsi-anlatı” (personal narrative) ifadelerini kullanma taraftarıdır.⁹ Ona göre elimizdeki otobiyografi ve günlük tarzı materyallerin içinde ve bunların ardında bulunan tarihi özne bir “ben” değil, bunun yerine özanlatılarda aranılan özellikle kültürel, lisanî, maddî ve toplum-

Ego-Dokumente: Annäherungen an den Menschen in der Geschichte (Berlin: Akademie Verlag, 1996), s. 21, 28.

5 Benigna von Krusenstjern, “Was sind Selbstzeugnisse? Begriffskritische und quellenkundliche Überlegungen anhand von Beispielen aus dem 17. Jahrhundert”, *Historische Anthropologie*, 2 (1994), s. 470.

6 von Krusenstjern, “Was sind Selbstzeugnisse?”, s. 470 vd.

7 von Krusenstjern, “Was sind Selbstzeugnisse?”, s. 464 vd.

8 Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları”, s. 218.

9 Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları”, s. 216-213; Kaspar von Greyerz, “Ego-Documents: The Last Word?”, *German History*, XXVIII/3 (2010), s. 280 vd.

sal ilişkileri içindeki “şahıs”tır.¹⁰ Türkçe’de doğru kavramı bulma endişesi taşıyan Karahasanoğlu kendisine göre en makul olanın “ben-anlatıları” ifadesi olduğunu belirtir.¹¹ Kanaatimce Batı dillerindeki egodocument/self-narrative ayrımından da istifadeyle Krusenstjern’in tasnifi dikkate alınarak Türkçede yerine göre “benanlatısı” veya “özanlatı” tabirlerinin ikisini de kullanmak konuya daha geniş bir perspektiften bakma ve tasnif sırasında detaylandırma imkânı sunabilir. Biz aşağıda her iki kavramı da çoğunlukla eşanlamlı olarak kullanmayı tercih ettik.

II. Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895)

Ahmed Cevdet Paşa'nın 40. *Tezkire*'sini bir özanlatı kapsamında yorumlayabilmek için öncelikle Ahmed Cevdet Paşa hakkında bilinen bazı hususları hatırlamakta fayda görüyorum. 1238/1823'te bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Lofça kasabasında doğdu. İlk eğitimini burada aldıktan sonra yükseköğrenim için 1255 (1839) yılı başlarında İstanbul'a geldi. 1943'te I. Abdülhamid'in Türbesi'nde Kur'an Okuyuculuğu ile başladığı çalışma hayatı boyunca listede görüleceği üzere önce dört padişah döneminde –Abdülmecid (1823-1861), Abdülaziz (1830-1876), V. Murad (1876), II. Abdülhamid (1876-1909)- pek çok seviyeden devlet hizmetinde bulundu.¹² İlmiye sınıfı mensubu olarak İstanbul müderrisliği (1845), Meclis-i Maarif-i Umûmiye azalığı, Dârulmuallimin müdürlüğü (1850) Encümen-i Dâniş azalığı (1851), vak'anüvislik (1855) gibi görevleri ifa etti ve çeşitli bölgelerde teftiş hizmetlerinde bulundu. Anadolu kazaskerliği payesine ulaştı (1863); bir ara şeyhülislam olması gündeme geldiyse de rakipleri buna mani oldu. Aşağıda ele alınacağı üzere hayatının en büyük değişikliği ve hayalkırıklıklarından birisini kazaskerlik payesinin vezarete çevrilmesiyle, yani “efendilik”ten, “paşa”lığa geçirilmesiyle yaşadı. Bundan sonra çeşitli eyaletlerde valilik, Adliye nazırlığı, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cemiyeti reisliği, dâhiliye nazırlığı gibi devletin üst kademelerinde görev yaptı.

10 von Greyerz, “Ego-Documents”, s. 281.

11 Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları”, s. 219 vd.

12 Ahmed Cevdet Paşa'nın hayatı ve şahsiyeti hakkında bugüne kadar çok sayıda çalışma yapılmış, sempozyumlar düzenlenmiştir. Hayatı hakkında özet bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu ve Mehmet Akif Aydın, “Ahmed Cevdet Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1993, VII, s. 443-450. Son çalışmalara örnek olarak Kübra Fettahoğlu'nun kapsamlı biyografi çalışmasını verebiliriz: “Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1823-1895)” (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2020.

İlim çevrelerinde özellikle tarihçi ve hukukçu kimliği ön plana çıkan Cevdet Paşa son dönem âlim bürokratlardan birisidir. Hayatı boyunca hepsi paşa sıfatını haiz Mustafa Reşid, Âlî, Fuad, Rıza, Damad Mehmed Ali, Yusuf Kamil, Mütercim Rüşdi, Mahmud Nedim, Şirvanizâde Rüşdi, Hüseyin Avni ve Midhat Paşa gibi dönemin önemli devlet adamlarını yakından tanıma ve bir kısmıyla da birlikte çalışma fırsatı bulmuştur. *Tezâkir*'de bu zevât ile ilgili pek çok malumat bulunduğu gibi, Cevdet Paşa bunlar hakkındaki şahsi kanaatlerini yazmakta bir beis de görmemiştir. Son olarak 1890'da II. Abdülhamid tarafından Meclis-i Âlî'ye tayin edilen Cevdet Paşa 26 Mayıs 1895'te vefat etti.

1856'da Advîye Rabia Hanım ile evlenen Cevdet Paşa'nın Ali Sedat, Fatma Aliye ve Emine Semiye isminde üç çocuğu olup bunların hepsinin iyi bir eğitim almasını sağlamıştır.

Târih-i Cevdet ve Cevdet Paşa'nın Tarihçiliği

Ahmed Cevdet Paşa üstlenmiş olduğu diğer pek çok görevinin yanı sıra kaleme aldığı çok sayıda tarih eseriyle 19. yüzyıl Osmanlı tarihçiliğinin zirvesine oturmuş bir şahsiyettir.¹³ Başta *Târih-i Cevdet*, *Tezâkir* ve *Mârûzât* başta olmak üzere tarih ve tarihçilikle ilgili çok sayıda eser kaleme almıştır.¹⁴ Ayrıca *Târih*'ini yazarken İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinin tercümesinden eksik kalan altıncı faslını Türkçeye çevirmiş ve böylece İbn Haldun'u ve tarihçiliğini yakından tanıma fırsatı bulmuş, tarihçilikte örnek aldığı tarafları olmuştur.¹⁵

Mezkûr eserlerin hemen hepsi yazılış amaç ve şekil açısından farklı olup metodolojik açıdan bakıldığında Cevdet Paşa'nın tam manasıyla tarih yazıcılığını icra ettiği eseri *Tarih-i Cevdet*'tir. Kendisinin de üyesi bulunduğu Encümen-i Dâniş'in¹⁶ 1853'teki siparişi üzerine *Târih-i Cevdet* olarak meşhur olan *Târih-i*

13 Cevdet Paşa'nın tarihçiliği hakkında yapılmış bazı çalışmalar için bkz. Christoph K. Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, çev. Meltem Arun (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000); Kemal Sözen, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarihçiliğimize Getirdiği Yeniliklerin Felsefi Tahlili", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2002), s. 11-20; Edip Uzundal, "19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa", *Turkish History Education Journal*, 2/2 (2013), s. 108-128; Cemalettin Ergün, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarih Tasavvuru" (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2013.

14 Eserlerin listesi için bkz. Halaçoğlu ve Aydın, "Ahmed Cevdet", s. 448-449.

15 Konuyla ilgili bkz. Halaçoğlu-Aydın, "Cevdet Paşa", s. 449.

16 1851'de teşkil edilen Encümeni Dâniş'in kuruluşu ve Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan ilgili mazbata, beyanname ve yine kendisinin yaptığı açılış konuşmasının metinleri için bkz. *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 47-56; Kurumun ilk dönem faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz.

Vekâyi-i Devlet-i Aliyye başlıklı eseri kaleme almaya başlamıştır. Kendisinden istenen *Vâsıf Tarihi*¹⁷ ile *Üss-i Zafer*¹⁸ arasındaki 1188-1241 (1774-1826) yılları arasındaki, yani Küçük Kaynarca Antlaşmasından yeniçeriliğin kaldırılışına kadarki hadiseleri sade bir dille yazmasıydı.¹⁹ Tarihin ilk üç cildini tamamlayarak padişaha sunan Cevdet Paşa 1855'te Âkifpaşazâde Nâil Mehmed Bey'in vefatından sonra²⁰ henüz 32 yaşındayken onun yerine resmi vak'anüvis olarak atandı. Bu ve tarihle ilgili aşağıda zikredeceğimiz diğer eserlerinde gündemine aldığı zaman dilimleri dikkate alındığında Cevdet Paşa'yı dönemin "çağdaş tarih yazarı" denilse yeridir. *Târih-i Cevdet* yazıldııkça peyderpey basılmış ve yaklaşık 30 yılda 12 cilt olarak 1884'te tamamlanmıştır.²¹ Cevdet Paşa aynı anda farklı görevler üstlendiği için diğer işleri önem kazandığında vak'anüvisliği geçici olarak bir kenara bırakmış, müsait olduğunda, ya da vazifelerinden ma'zûliyet zamanlarında tarihini tekrar telif ve tab etmeye devam etmiştir.²²

Cevdet Paşa'nın tarihçiliği hakkında araştırma yapanların hemen hepsi onun Osmanlı tarihyazıcılığında mümtâz bir yerde durduğu hususunda hemfikirler. Geleneksel tarihyazıcılığını "ilmi" ve "edebî" olarak ikiye ayıran Kütükoğlu, "ilmi tarihçilik tarzı"nın son büyük mümessili olduğunu, "tarihçiliğimizin eski devre- siyle yenisi arasında mühim bir geçiş halkası" olduğunu belirtir.²³

Ali Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018).

17 Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinül-âsâr ve hakâ'ikül-abbâr*, haz. Müctebâ İlgürel (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978).

18 Es'ad Efendi'nin Yeniçeriliğin kaldırılmasına dair eserinin adı olan *Üss-i Zafer*, aynı zamanda ebced hesabına göre Yeniçeriliğin kaldırıldığı yıl olan 1241 (1826) tarihine de karşılık gelmektedir. Eser hakkında bkz. Talip Ayar, "Sahhâflar Şeyhi-Zâde Mehmed Es'ad Efendi'nin 'Üss-i Zafer' Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2005.

19 "İlm-i târih dahi bir kaç kısma taksim ve âzâdan ba'zı zevâta tevzi' olduğu sırada bin yüz seksen sekiz senesinden iki yüz kırk bir senesine kadar olan vekaayi'in yazılması hisse-i fakîre isâbet eyledi ve elfâz-ı garibe isti'mâlinden ve tekellüfât-ı münşiyânedan sarf-ı nazarla herkesin anlayacağı ta'bîrât ile yazılması tenbih olundu. İşte bunun üzerine *Târih-i Cevdet*'in tahrîrine başladım ve tarik-ı tersilde kaba Türkçe ibârât ile tahrîrini iltizâm eyledim." *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 58.

20 *Tezâkir 1-12*, s. 5.

21 Baskıları hakkında bkz. Zeki Arıkan, "Tarih-i Cevdet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2011, XL, s. 75-77; Fettahoğlu, "Ahmed Cevdet Paşa", s. 10.

22 *Tezâkir 21-39*, s. 107; *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 216.

23 Bekir Kütükoğlu, "Tarihçi Cevdet Paşa", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986), s. 107-114.

Avrupalı çağdaşlarının Tarihî “bilimler arasına terfisi” hususunda çalışıp tarih metodolojileri geliştirmeye çalıştıkları dönemde Cevdet Paşa’nın da bu konuda imal-i fikirde bulunmuş olması şaşırtıcı değildir. Nitekim Cevdet Paşa genç yaşında Fransızca öğrenmiş²⁴ kendisinin de bahsettiği gibi çağdaşı önde gelen bazı batılı düşünür ve tarihçileri okuyarak 19.yüzyıl Batı tarihçiliğinin gidişatı hakkında fikir sahibi olma imkânı bulmuştur.²⁵ Nitekim Mükrimin Halil Yinanç tarihyazımındaki metodolojisiyle ilgili olarak Cevdet Paşa’nın kaynak toplama ve kullanma, olayları sebep ve sonuçlarıyla ortaya koyma, tenkit, tahlil ve tasvir hususunda kendine muasır Batının büyük tarihçileriyle hemayar olduğunu vurgular.²⁶ Diğer yandan Cevdet Paşa’nın Türk tarihçiliğinde “belgeleri yorumlama ve değerlendirmeye bakımından modern tarihçiliğin önderliğini yaptığı”²⁷ da söylenebilir.

Klasik ilimler geleneğinde bir âlimden beklenen tavır önce yaptığı çalışmanın usulünü ortaya koymasıdır ki Cevdet Paşa *Tarih*’inde bunu yapar: İlk cildin başında tarih ilmini tarif ettikten sonra hangi usule göre davranacağını açıklar: Ona göre tarih ilminin asıl amacı, tarihçinin “asli vukuâtın” doğru mu yanlış mı olduğuna ve hakiki sebeplerine vakıf olarak, bilinmesinde fayda olan, ibret alınacak olayların sahih sebeplerini araştırarak herkesin anlayabileceği bir şekilde akıcı ve gereksiz ifadelerden kaçınarak (selis ve münakkah) ifade etmesidir. Cevdet Paşa süsleme sanatı kaygıları güdülerek hünerlerin gösterilmesi amacıyla yazılanları veya jurnalcilik tarzında günlük hadiselerin aktarılmasını tarihçilik telakki etmez. Bu hususta önceki vakanüvislerin “belîğâne ve münşiyâne” yazdıkları eserlerin asıl amacının tarihi bir fayda götürmediğini ve fakat “fenn-i inşaya” bir hizmet olduğunu belirtir.²⁸ Buradan onun klasik yazı yazma sanatlarıyla tarihçilik arasında kesin bir sınır çizdiğini ve seleflerini de bu minvalde eleştirdiğini görürüz. Cevdet

24 Bkz. aş.

25 Etkilendiği batılı tarihçiler için bkz. aş.

26 Mükrimin Halil Yinanç, “Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik”, *Tanzimat I*, (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), s. 576.

27 Uzundal, “19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı”, s. 113.

28 “İlm-i târihden garaz aslı vukuâtın sıdk ve kizbine ve esbâb-ı hakikiyesine vukûf ile mûcib-i teyakkûz ve intibâh olacak malûmat iktisâbından ibâret olmağın müverrihin vazife-i zimmeti fâide-i haber verecek ve medâr-ı ibret olabilecek vekâyiin esbâb-ı sahihasını tettebbu edib de herkesin anlayabileceği vecihle selis ve münakkah olarak ifâde etmektir. Yoksa tekellûfât-ı münşiyâne ile ibrâz-ı fazl ve hüner eylemek veyâhud jurnâl yollu rûz-i merre vukûâtı söylemek değildir. Ammâ bazı eslâfın belîğâne ve münşiyâne yazdıkları âsâr-ı merğûbenin illet-i gâiyesi fâide-i tarihiyye olmayub belki fenn-i inşaya bir hidmettir.” Cevdet, *Tarih*, I (Dersâadet: Matbaa-i Osmaniyye, 1309), s. 14.

Paşa'nın tarihçilikte aradığı üslup ve faydacılık ilkesinden onun, 19. yüzyıldaki "milletin hizmetine sunulmuş" Avrupa tarihyazımından epeyce etkilendiğini ve dolayısıyla "yaşadığı dönemin insanlarını" ve onların "faydalanacakları hususları dikkate aldığını" söyleyebiliriz. Bunu kendisinin de fikirlerinden etkilendiğini belirttiği²⁹ Fransız tarihçi Michelet'nin tarihçiliğine ve eserlerine baktığımızda rahatça görebiliriz.³⁰

Cevdet Paşa tarihçiliğinde dikkate alacağı ilkeleri ise şöyle açıklar: Buna göre 1. tarihçi ele aldığı hadiseler arasında sebep-sonuç ilişkisini kurmalı, 2. tarih insanların faydasını gözetmeli, 3. anlaşılır bir dille yazılmalı, eskilerin yaptığı gibi fenn-i inşâyı incelememelidir, 4. günlük ya da düzenli aralıklarla tekrarlanan hadiseler yer verilmemeli, 5. tarihçi taraf tutmamalı, 6. ele alınan hadiselerin üzerinden belli bir süre geçmiş olmalıdır.³¹

Cevdet Paşa'nın tarihçilik ilkelerini belirlemede ve faydacı bir anlayışla tarihe yaklaşmasında onun yüksek mertebeli bir devlet adamı olması, dolayısıyla devletin bazı "mahrem" bilgilerine sahip olmasının etkisi olduğu şüphe götürmez. Bunu kendisi de 6. Tezkire'nin sonunda vurgulamıştır:

"Eslâfımız olan vak'a-nüvisan 'otuz sene mürur etmeden vekayi'-i tarihiyye ilân olunamaz' demişler. **Filvaki' bir karn geçmedikçe vekayi'in hakkiyle ilânı kabil olamaz ve bâzı vekayi' vardır ki iki karn bile geçse ilânı münasib olmaz. Bu tezkire-i âcizînin ekser-i mündericatı ise halen içinde bulunduğumuz bir asrın zâtîyyat ve ledünniyyatı olmak hasebiyle bundan bir hayli müddet sonra dahi meydana çıkarılamaz.** Fakat tahririne me'mur oldukları seneler vekayi'inin esrarına miftâh ve mukaddime olmak hasebiyle zat-ı âlilerine mahremane keşf-i raz edilmek lâzımgelmiştir. Ceride-i vekayi'in ana göre tertib ve tahriri menût-ı himmet-i behiyye-i fâzilaneleridir."³² [Vurgu HG]

Metodolojik açıdan Cevdet Paşa'nın tarihin dönemlendirilmesi meselesinde tutunduğu tavır da onun tarihçilikle ilgili ne derece özgün düşündüğü hakkında bir fikir verir. O bütün insanlık için genelgeçer bir dönemlendirme yapılamayacağı

29 Bkz. aş.

30 Michelet'nin tarihçiliği hakkında bkz. Paul Lawrence, *Nationalism: History and Theory* (London: Routledge, 2005), s. 25 vd.

31 *Tarih*, I, s. 14-15; II, s. 157; XII, s. 110; *Tezâkir 1-12*, s. 27; ayrıca bkz. Ergün, "Cevdet Paşa'nın Tarih Tasavvuru", s. 30-33; Neumann, *Araç Tarih*, s. 154-163.

32 *Tezâkir 1-12*, s. 27. Ayrıca bkz. *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 198, 218.

görüşündedir.³³ Tarihin eski-, orta- ve yeniçağ şeklinde dönemlendirilmesi sadece Avrupa'nın dini ve siyasi tarihine uygun olabilir. "Umur-ı itibariyye"den olan³⁴ bu tür ayrımlar toplumlara göre değişir ve Müslümanlara göre zaman, atik ve cedid olmak üzere ikiye ayrılır: Hz. Adem'den İslamiyete kadarki dönem tarih-i atik, sonrası da tarih-i cediddir. Ona göre İslamiyet'ten önceki "târihler bir kuru hikâyeden ibâret olup rivâyâtın sıhhat ve adem-i sıhhatini tahkik ve isnâdın kuvvet ü za'fını tehârri dâ'iyelerine andan sonra başlanmıştır."³⁵

Cevdet Paşa *Târih*'inde içerik olarak sadece Osmanlı Devletindeki hadiselerle sınırlı kalmamış, gerektiğçe Avrupa ve dünya tarihini de ele almıştır. Onun Osmanlı ve İslam dünyası dışındaki bilgi eksikliğini kapatmak için çağdaşı Batılı tarihçi ve düşünürleri okuma gayretinde olduğu görülür. Talebesi Selim Sâbit'e kendilerinden istifade ettiği âlimlerin ismini zikrederken İbn Teymiyye ve İbn Haldun gibi İslam âlimlerinin yanı sıra Fransız düşünür ve tarihçiler Montesquieu, Michelet, Taine, Avusturyalı tarihçi Hammer, İngiliz tarihçiler Macaulay ve Buckle'in ismini vermiştir.³⁶

Tarihçiler bilinçli olsun veya olmasın ele aldıkları konuları genellikle güncel olaylarla olan derin bağlantıları nedeniyle seçerler.³⁷ Nitekim Osmanlı Devleti'nin en zor ve hareketli zamanlarında doğup, büyüyüp devletin hizmetine giren Cevdet Paşa *Tarih*'inde gündeme getirdiği bazı konuları yaşadığı olayların tesiri altında, hatta onlara göndermeler yaparak ele almıştır. Mesela III. Selim'in hal' ve katli hadisesini anlatırken hamisi Sultan Abdülaziz'in âkıbetinin tesiri altında kaldığı ve buna telmihte bulunduğu görülür.³⁸

33 Bu konuda son dönem Osmanlı tarihçilerinin Batı'daki dönemlendirmenin Osmanlı'ya tatbik edilemeyeceğine dair görüşlerinde Ahmed Cevdet Paşa ile hemfikir olmaları dikkate şayandır. Mesela bkz. Mehmet Genç, "Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Dönemlendirme Meselesi", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigma-sının Sonu*, haz. Mustafa Armağan (İstanbul: Timaş, 2011), s. 319- 326.

34 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 241-242.

35 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 242, *Tarih*, I, s. 213.

36 M.[Muallim] Cevdet, "Dârümualliminin Yetmişbirinci Sene-i Devriyesi Vesilesiyle Müessesenin İlk Müdürü Cevdet Pâşâ'nın Hayât-ı İlmiyesi Üzerine Konferans", *Tedrisat Mecmuası*, c. VIII, sene 7, nr. 39 (Haziran 1333), s. 435.

37 C. A. Bayly, *Remaking of the Modern World 1900-2015: Global Connections and Comparisons* (Medford, MA: Wiley Blackwell, 2018), s. 2.

38 III. Selim'in tahttan indirilişi öncesindeki ve öldürülüşü ile ilgili hadiseleri anlattığı kısım için bkz. *Târih*, VIII, s. 139-155, 306-308; Cevdet Paşa'nın bu dönemdeki hadiselerle ilgili anlatısının bir tahlili ve eleştirisi için bkz. Neumann, *Araç Tarih*, s. 13, 104-123.

Tezakir'in Yazılışı ve Mahiyeti

Tezakir Cevdet Paşa'nın tarihyazım ölçütlerine göre bir "tarih kitabı" değildir. Kendisi vak'anüvis olarak atandığında seleflerinden tarih yazarken kullanabileceği herhangi bir "malzeme" devir teslim almamıştır. Bu ihtiyaca binaen halefi vak'anüvisin tarihi yazarken kullanabileceği bilgi ve belgeleri onun için hazırlamak istemiştir. Bu bakımdan *Tezakir-i Cevdet* Cevdet Paşa'nın kendisinin şahit olduğu, hatta bizzat içinde olduğu hadiseler ve mahiyetini bildiği meselelere dair tuttuğu notlar ve hatıratından oluşan bir eserdir. Cevdet Paşa gözlemlediği olaylar hakkında tuttuğu notların müsveddelerini gözden geçirip düzenleyerek vak'anüvis halefi Ahmed Lütfi Efendi'ye göndermiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi bunların neşredilmek üzere yazılmadıklarını, hatta Cevdet Paşa'nın bizzat kendisinin bunların birçoğunun "gizli" tutulması gerektiğini muhatabına yazdığını³⁹ vurgulamakta fayda vardır. Tarihyazımının birey ve toplum için ne anlama geldiğinin çok iyi bilincinde olan Cevdet Paşa'nın ardında kendisinin şahidi olduğu, kısmen de faili olduğu hadiselerin tarihi yazılırken "miftah ve mukaddime"⁴⁰ olarak "kullanılacak" böyle bir metin bırakma arzusundan *Tezakir*'e daha fazla bir anlam yükleyerek "ileri bir tarihteki tarihyazımına müdahil olmak" istediği anlaşılmaktadır.

Cevdet Paşa'nın 16 Recep 1288 - 2 Zilkade 1299 (1 Ekim 1871-15 Eylül 1882) tarihleri arasında cüzler halinde halefi vak'anüvis Lütfi Efendi'ye gönderdiği 40 *Tezakir* ve *Tetimme*'den oluşan eserin kısa tutulan ilk beş *Tezakir*'i⁴¹ kendisinden önceki vak'anüvislerin çalışmaları ve gönderdiği vesikalar hakkında olup 6-39 numaralı *Tezakir*'de ise Tanzimat döneminin hadiseleri ve Osmanlı toplumunun siyasi, sosyal ve ahlaki durumuyla ilgili tespitler bulunur. Ayrıca Cevdet Paşa vali ve müfettiş olarak görev yaptığı bölgelerdeki ahvali, devlet adamları arasındaki çekişmeleri, sarayla münasebetlerini, mektuplaşmaları vs. kayda geçirir. Diğer yandan herhangi bir sebeple yazdığı şiirleri *Tezakir*'e almakta bir beis görmemiştir. 40. *Tezkire* kendi otobiyografisine ayrılmakla birlikte *Tezakir*'in önceki kısımlarında ve *Mârûzât*'ta da oldukça fazla otobiyografik bilgi bulunmaktadır. *Tezakir*'in yazımında belli bir kronoloji takip edilmeye çalışılmışsa da buna çoğunlukla sadık kalınmamış, aynı hadiselerle ait bilgiler farklı tezkirelerde dağınık olarak yer almıştır.

39 *Tezakir* 1-12, s. 27; *Tezakir* 40-*Tetimme*, s. 198.

40 *Tezakir* 1-12, s. 27.

41 Neumann ilk beş *Tezakir*'e ait eklerin kaybolduğunu söylemektedir. Neumann, *Araç Tarih*, s. 17.

Baysun'a göre *Tezakir*, Cevdet Paşa'nın kaynak mahiyetindeki asıl eseri olup ona *Tarih-i Cevdet*'ten daha büyük değer vermek yanlış olmaz.⁴² Zira Osmanlının Tanzimat devri hakkında yazılmış ciddi eserlerin az olması hasebiyle Cevdet Paşa'nın da bu dönemin bazı olaylarını başka hiçbir yerde olmadığı kadar tafsilatlı ve açık bir şekilde anlatmış olması onun eserinin kıymet ve önemini ortaya koyar.⁴³ Baysun'un Cevdet Paşa'nın *Tezakir*'de kendi döneminde vuku bulan hadiseleri "şahsi görüşüne göre muhakeme edip halefini de bu yönde hazırlayıp yönlendirdiği" şeklindeki değerlendirmesi⁴⁴ esasen yazar-metin-okuyucu ilişkisi bağlamında düşünülduğünde eksik kalmaktadır. Zira aşağıda görüleceği üzere Cevdet Paşa kendi imkânları çerçevesinde "kendi şimdisinin bir tarihçisi olarak" bir metin oluşturmuş ve halefine iletmiştir. Bu metin bir "yönlendirme" olarak anlaşılabilirse de halefinin bunları kullanıp kullanmayacağı veya nasıl kullanacağı ona kalmış bir durumdur. Lütfi Efendi'nin *Tarih*'inde *Tezakir*'i ne derece ve nasıl kullandığına dair bildiğimiz kadarıyla henüz müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bunun tespiti ise bu çalışmanın boyutlarını aşacak durumdadır.

Câvid Baysun, *Tezakir*'i İstanbul Belediye kütüphanesinde "Cevdet Paşa Evrakı" arasında 21 defter şeklinde bulunan müellif nüshasını esas alarak⁴⁵ dört cilt halinde neşretmiştir.⁴⁶ *Tezakir*'in ikinci orijinal bir nüshası 2010 yılında Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nin "Sadaret Vakanüvislik Fonu (A.VKN)" içinde tespit edilmiş olup bu nüshanın üstünde vakanüvis Lütfi Efendinin el yazısı notlar bulunmaktadır.⁴⁷

Ma'rûzât

Cevdet Paşa'nın kendi kaleminden çıkma otobiyografik bilgiler ihtiva etmesi hasebiyle *Ma'rûzât*'ı hakkında da kısaca bilgi vermekte fayda görüyorum. Cevdet

42 Baysun, "Tezâkir-i Cevdet Hakkında", s. xiv.

43 Baysun, "Tezâkir-i Cevdet Hakkında", s. xii.

44 Baysun, "Tezâkir-i Cevdet Hakkında", s. xvi.

45 Baysun, "Tezâkir-i Cevdet Hakkında", s. ix.

46 1-12. *Tezakir I. cilt* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953); 13-20. *Tezakir II. cilt* (Ankara: Türk Tarih Kurumu 1960); 21-39. *Tezakir III. cilt* (Ankara: Türk Tarih Kurumu 1963); 40. *Tezkire ve Tetimme IV. cilt* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1967) olarak neşredilmiştir. Eserin 1986 ve 1991'de 2. ve 3. baskıları yapılmıştır. *Tezakir* "sadeleştirilerek" *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi – Tezakir* başlığıyla 4 cilt halinde neşredilmiştir (haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yeditepe, 2019).

47 Fettahoğlu, "Ahmed Cevdet Paşa", s. 11.

Paşa, babası ve amcası dönemlerinde vuku bulan hadiseler hakkında doğru bilgi sahibi olmak isteyen II. Abdülhamid'in emri ile, 1255-1293 (1839-1876) yılları arasındaki, yani Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerindeki mühim tarihi ve siyasi hadiseleri kaleme almış ve padişaha cüzdanlar halinde sunmuştur. Padişaha sunduğu için de eserine *Mârûzât* başlığını vermiştir. Uzun yıllar II. Abdülhamid'in elinde kalan *Mârûzât* onun hal'inden sonra Yıldız evrakı arasında ele geçmiştir. I. Cüzdanı kaybolan eser özellikle Sultan Abdülaziz'in hal'i ve sonrasında gelişen hadiseleri detaylı bir şekilde ele alması hasebiyle *Tezakir*'i tamamlar mahiyettedir.⁴⁸ İncelemeler Cevdet Paşa'nın "*Tezakir* ile *Mârûzât*'ı aynı notlardan hazırladığını, hatta *Tezakir*'in daha eski olan kısımlarının *Mârûzât*'a kaynaklık yapmış olabileceğini göstermiştir.⁴⁹ *Mârûzât*'ın kayıp I. Cüzdan dışındaki bölümleri Yusuf Halaçoğlu tarafından neşredilmiştir.⁵⁰ Eserde kuşkucu bir karaktere sahip II. Abdülhamid'in bu mizacına uygun bir dil kullanılmış olması dikkat çekicidir.⁵¹

III. Bir Özanlatı olarak 40. *Tezkire* ve Ahmed Cevdet Paşa'nın "Ben" İnşası

40. *Tezkire* Cevdet Paşa'nın kendisinin de belirttiği gibi "terceme-i hâl"idir, kendi kaleminden çıkması hasebiyle bir otobiyografi, dolayısıyla konumuzla ilgisi açısından bir benanlatısı/özanlatıdır. Onun otobiyografi türünden bir eser kaleme almasında muhtemelen tarih yazarlığı alanında üstadı sayılan, *et-Târîf* başlıklı bir özanlatı sahibi olan İbn Haldun'u örnek almış olması önemli rol oynamıştır. *Mukaddime*'nin son bölümünü tercüme eden Cevdet Paşa bu sırada İbn Haldun'un tarihçiliğini ve metodolojisini yakından tanıma fırsatı da bulmuş ve ondan etkilenmiştir.⁵² Nitekim o da İbn Haldun'un *el-İber*'in son cildini kendi hayatına ayırması gibi,⁵³ *Tezakir*'in sonuncusunu kendi terceme-i haline ayırmıştır. Şöyle ki:

48 *Mârûzât* hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Ma'rûzât'a Dâir", Ahmed Cevdet Paşa, *Mârûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), s. XI-XV.

49 Baysun, "Tezâkir-i Cevdet Hakkında", s. XVIII.

50 Ahmed Cevdet Paşa, *Mârûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980). Eser Yusuf Halaçoğlu tarafından sadeleştirilerek *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Mârûzât)* başlığıyla da neşredilmiştir (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2010).

51 Baysun, "Tezâkir-i Cevdet Hakkında", s. XIX.

52 Halaçoğlu ve Aydın, "Cevdet Paşa", s. 449.

53 İbn Haldun, *Bilim İle Siyaset Arasında Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Dergah Yayınları, 2004).

“Vak’a-nüvîsi olduğum zamânın vekaayi’-i mühimmesiyle ba’z-ı vukuu’ât-ı müteferri’asını icmâlen beyân ü ifâde zımnında zât-ı fezâil-simât-ı semûhîlerine otuz dokuz kıt’a tezkire takdim ettim. [...] **Şimdi dahi terceme-i hâl-i âcizânemin bünyânına dâir bir tezkire ile tekmîl-i erba’ın etmek isterim.**”⁵⁴ Cevdet Paşa 40. *Tezkire*’nin sonunda ise şu uyarıda bulunur: “(…) Ma’lûm-ı hakâyık lüzûm-ı semûhîleridir ki bir zamânın vuku’âtı üzerine lâ-ekal bir karn geçmedikçe ilân olunamaz. Binâenaleyh işbu **Tezkire-i erba’inde beyân olunan ahvâlin ekseri mektûm tutulmak lazım** gelir.”⁵⁵ [alıntılardaki vurgu HG]

Hâtırat ve otobiyografi türü başta olmak üzere ben anlatılarının en bariz özelliği “ben-merkezli” dolayısıyla nesnel değil “öznel” olmaları ve müellifin veya anlatıcının kendisini metninde fail veya meful olarak kendi istediği şekilde bir “ben-inşasında” bulunmasıdır.⁵⁶ Cemil Meriç’in deyimiyle hatırat/özanlatı yazarı “smokinini giyer” ve “tarihin karşısında pozunu alır”;⁵⁷ Erving Goffman’ın ifadesiyle ise sahneye çıkar ve burada idealize edilmiş bir “ben algısı” sunar, bununla çelişen bütün mahrem özelliklerini de sahne arkasına saklar.⁵⁸ Cevdet Paşa’nın “arkasında bıraktığı metin” de bir özanlatı olması hasebiyle büyük ölçüde böyle bir metindir: bir “ben” inşa eder ve bunu gerçekleştirirken de buna uygun “malzemeleri seçerek” kullanır. Buradaki malzeme ise Cevdet Paşa’nın “hafızası” ve tuttuğu notlar arasından “seçtikleri”dir. Hafızanın geçmişe dönük olarak “şimdi hatırlananlar” olması hasebiyle⁵⁹ “eksik” olması kaçınılmazdır. Ancak bu inşa faaliyetini “hakikat” karşısında bir “uydurma/kurgu” ikilemi içinde anlamamak gerektiği gibi yazılışının altında mutlaka “gizli bir gündeme sahip” olduğu da düşünülmemelidir.

54 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 3. Burada “tekmile-i erbain” ifadesine vurgu da önemlidir. Kırkı aşmamak için sonraki bölümlerin “Tetimme” altında toplandığı dikkate alınırsa Cevdet Paşa’nın Türk-İslam düşüncesinde hadis ve tasavvuf gibi ilim dallarından “çocukların kırkının çıkması” gibi gündelik hayata kadar geniş bir alanda yer bulan “erbain/kırk” sayısına sadık kalmış olabilir. “Erbain”in kullanımı için bkz. Süleyman Uludağ ve Selçuk Eraydın, “Erbain”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1995, XI, s. 270-271.

55 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 198. Ayrıca bkz. *Tezâkir 1-12*, s. 27.

56 Andreas Rutz, “Ego-Dokument oder Ich-Konstruktion? Selbstzeugnisse als Quellen zur Erforschung des frühneuzeitlichen Menschen”, *Zeitenblicke*, I/2 (2002). [<http://www.zeitenblicke.historicum.net/2002/02/mtz/index.html>] (Erişim 19 Haziran 2023).

57 Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler* (İstanbul: Seyran İktisadi İşletmesi, 1993), s. 17.

58 Erving Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev. Barış Cezar (İstanbul: Metis, 2014), s. 16, 112 vd.

59 Aşağıda “şimdiki zaman döngüsü” kısmına bkz.

Bugüne kadar başta Ahmed Cevdet Paşa'nın hayatı olmak üzere 19. yüzyıl Osmanlı tarihi çalışmalarında *Tezakir* kaynak olarak kullanılmış, kaynaklık durumu sorgulanmış ve *Tezakir*'e dayanarak Ahmed Cevdet Paşanın farklı alanlardaki görüşleri ortaya konmuşsa da görebildiğimiz kadarıyla bu güne kadar 40. *Tezkire* bir "benanlatısı/özanlatı" bağlamında değerlendirilmemiştir. Hâlbuki bir özanlatı olarak 40. *Tezkire* benanlatılarının bütün özelliklerini içinde barındırmaktadır. Bu bölümde 40. *Tezkire*'yi "bir tarih kaynağı olarak" değil hafıza ve benlik inşasının tarihsel bağlamıyla nasıl işlendiğini tespit etmeye çalışacağız.

40. *Tezkire*'de Çocukluk ve Gençlik İnşası

Cevdet Paşa 40. *Tezkire*'nin 23 Receb 1298 (21 Haziran 1881) tarihli ilk yirmidört sayfasında ataları, Lofça'daki ve İstanbul medreselerindeki eğitim hayatı ve talebelikten memuriyete geçişi hakkında bilgi verir ve başka yerlerde de gerektiğçe yine çocukluğu ile ilgili hatıralarına döner.

"Bin iki yüz otuz sekiz sene-i hicriyyesinde Rûz-ı Hızır'a kırk gün kalarak Lofça kasabasında tevellüd"⁶⁰ eden Cevdet Paşa'ya doğduğunda verilen ismin sadece "Ahmed" olduğunu "Cevdet"'in ise onun mahlası olduğunu İstanbul'daki eğitim günlerini anlattığı bölümlerden anlıyoruz.⁶¹ Çocukluğu hakkındaki bölümleri 58 yaş civarında kaleme alan Cevdet Paşanın bu dönemi oldukça detaylı hatırlaması oldukça dikkat çekicidir. Zeki, çalışkan ve gayretlidir. Öyle ki küçük yaşta Arapça öğrenerek muhteviyatını dahi anlayamayacağı fıkıh kitaplarını okumaya başlamıştır:

"Fevka'l-âde gayret ve ikdâm ile az vakit zarfında fûnûn-ı arabiyede haylice ileriledim. Ulûm-ı şer'iyede dahi biraz mûmârese kesb eyledim. *Halebî* ve *Mültekâ* okur iken henüz sinn-i bülûğa varmamış olduğumdan mes'ele-i ihtilâmı zihnimde tasavvur edemezdim."⁶²

Cevdet Paşa Lofça'daki hocaların artık yeterli gelmemesi üzerine eğitimi için İstanbul'a gelir. Benanlatısında buradaki hayatının da geri doğru inşa edildiğini görürüz: İstanbul'da kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan bir genç durmadan kendisini yetiştirmek için çalışmakta, hatta medreselerde müfredattan kaldırılan "hisâb ve cebir ve hendese ve hey'ete ve sâir fûnûn-ı hikmete dâir" kitapları tatil günlerinde okumakta ve diğer öğrencilere fark atmaktadır: "... gece gündüz

60 *Tezakir 40-Tetimme*, s. 3.

61 Bkz. aşığı.

62 *Tezakir 40-Tetimme*, s. 4.

tahsil-i ulûm ile meşgul olarak eyyâm-ı ta'tilde eyyâm-ı tahsilden ziyâde kesb-i ma'lûmât eylerdim. Bu cihetle sâir talebenin on senede tahsil edemediği ulûm u fûnûnu beş-altı sene zarfında ikmâl eyledim.”⁶³ Medresede ders gördüğü sıralarda herhangi bir tarikate bağlanmamakla birlikte tekkelere de gidip gelmiş buralardan da tasavvufi bilgiler edinmiştir. Öyle ki Murâd Efendi'den Mesnevî icâzeti dahi almıştır.⁶⁴

Çocukluğundan beri şiirle ilgilenen Ahmed Efendi'nin yolu İstanbul'da şair Fehim Efendi ile kesişir ve o da 20'li yaşlarındayken (1259/1843-44) kendisine “**Cevdet**” mahlasını verir: “Lofça'da iken yazıdan izin aldığımda *Vehbî* mahlâsını almış idim. Hâlbuki eslâfdan iki büyük şâirin mahlâsları *Vehbî* olduğu cihetle onların âsârı arasında insanın nâm u şöreti zâyi' olur diyerek Fehim Efendi elli dokuz târihinde *Cevdet* mahlâsını verdi. Andan sonra bununla tehâllüs eyledim.”⁶⁵ Buradan onun ileride bütün hayatı boyunca kullandığı “Cevdet” isminin kendisine doğumunda verilmediği anlaşılmaktadır.⁶⁶

Diğer taraftan onun özanlatısında talebelik yıllarını anlattığı bölümlerde geçimi hususunda ailesinden bağımsız kalmanın yollarını aradığını görüyoruz: “... Daima pederden para celbile İstanbul'da kalmak mümkün değildi [...] medresede geçinecek kadar ma'âş çâresini arıyordum.” Bunun için önüne gelen imkânları kullanır ve açılan imtihanlara katılarak memuriyet hayatına atılır.⁶⁷

Cevdet Paşa'nın hayatının dönüm noktalarında birisi onun ileride velinimetleri olacak dönemin kudretli devlet adamlarından sadrazam Mustafa Reşid Paşa ve şeyhülislam Ârif Hikmet Beyefendi ile tanışmasıdır.⁶⁸ Cevdet Paşa her ikisini de her zaman hayırla anacaktır. Her ikisinden de kendisine medresede yetecek kadar maaş tahsis edilmiştir. Ancak Cevdet Paşa gençtir, hevesleri ve cebinde parası vardır. *Tezâkir*'de bu dönemdeki bocalamalarını açıkça yazmaktan çekinmez:

63 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 6-7, 12.

64 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 13, 17, 230.

65 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 14.

66 Kızı Fatma Aliye de bunu teyid etmektedir. Bkz. *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* (sadeleştiren Metin Hasırcı, İstanbul: Pınar Yayınları, 1994; orijinal metin ilk baskı Dersadet: Kanâat Matbaası, 1332), s. 44.

67 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 18. Cevdet Paşa devletteki görev değişikliklerini zikrettiği yerlerde genellikle maaşıyla ilgili konuları da gündeme getirir: *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 24, 83, 122, 131, 224, 274-275, 280, 283

68 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 18-19.

“... Bu sûretle medresede geçinecek kadar ma'âşa nâil oldum. Ancak bu mev'ûd olan iki yüz kuruşu dahi bir aralık yapıdırıp da andan sonra medreseye çekilmek ve artık neşr-i ulûm ile meşgul olmak hulyâsında idim. Hâlbuki ricâl ü kibâr ile ülfet ve ihtilâtı çoğaltıp ve Boğaziçi'nin mesirelerinde dolaşmağa alışıp gittikçe ol merkezden tebâ'ud etmekte idim. **Sanki semt-i kibleyi arar iken şark u şimâle doğru gitmekte idim.**”⁶⁹ “Elhâsıl medrese ve tekye âlemlerini geçirdim. Bir başka âleme girdim [...]zevk u safâ bana hem-dem idi. Bununla berâber ulûm-ı âliye ve edebiyât ile iştigalden dahi hâlî kalmaz idim.”⁷⁰

Bu arada Âlî ve Fuâd Paşalar ile tanışır ve onlar sayesinde siyasi konulara ilgi duymaya başlar ve gizlice Fransızca öğrenmeye çalışır, zira ulema Fransızca okunup öğrenilmesini hoş karşılamamaktadır. Cevdet Paşa bu yüzden Fransızcayla yeteri kadar meşgul olamadığını belirtir.⁷¹ Benanlatılarında olduğu kadar dilin kullanımında karşımıza çıkan yaygın bir durumun bir örneğini burada buluyoruz. İnsanlar bazen bir şey söylerken, kast etmedikleri başka bir şeyi de birlikte söyleyebilirler. Bazen bu ikinci husus, asıl ifadeden de önemli olabilir. Bir arkadaşının fotoğrafını çeken birisinin, fotoğrafın arka planında gerçekleşen bir suç eylemini de birlikte çekmesi gibi bir durum. Böylesi bir durumda hatıra niyetiyle çekilen resmin/fotoğrafın mahkemede delil olması gibi, benanlatılarında bulunun bazı ifadeler de, gayr-ı ihtiyari olarak, bir hakikati dile getirebilir. Ahmed Cevdet Efendi de belki doğrudan söylemek istemediği bir hususu, başka bir şey söylerken dile getirmiş olmaktadır. Nitekim onun “elsine-i efrenciyye okumak şî'âr-ı ulemâya münâfi görüldüğünden” şeklindeki ifadesi böylesi bir duruma örnek teşkil etmektedir. Ulemanın Frenk dillerinin öğrenilmesini hoş karşılamaması kendi başına önemli bir mevzudur. Bunun manası, sebepleri ve neticeleri muhtemelen arşiv belgelerinde bulunmayacaktır. Bu ifade, medeniyetler arası ilişkiler bağlamında, Müslümanların Frenk kültürü ile ilişkisinin keyfiyeti araştırılırken, yapısal cihetten önemli gözükken bir hususu, dolaylı bir şekilde dile getirmektedir. Her ne kadar tekil bir örnekten yola çıkarak büyük genellemeler yapılamayacaksa da Cevdet Paşa gibi âlim bir devlet adamının otobiyografisinde böyle bir ifadeye yer vermesi “öylesine tesadüfen” yazılmış bir şikayet olmayıp Tanzimat öncesi medreselerde batı dillerinin öğrenimi hususunda ulemanın tavrını yansıtmaya açısından çok önemlidir.

69 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 20-21.

70 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 23.

71 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 21.

“Müderris” Cevdet Efendi

Cevdet Paşa yukarıda da değinildiği gibi gayet çalışkan ve becerikli bir medrese mezunudur. Bilmediği konuları çalışarak hızlıca öğrenmekte ve dolayısıyla pek çok alanda kendisini yetiştirmiş ve “medrese ve tekve âlemlerini geçirmiştir.”⁷² Müderris olarak tayin edilmiş, terfi etmeye başlamıştır. Bu dönemle ilgili olarak geri dönük hatırladığına göre müderrislikten emekli olacağını düşünmüştür:

“... altmış beş senesi cumâde'l- ûlâsında vâki' olan tevcihât-ı ilmiyyede ibtidâ-i hâricden hareket-i hârice tafrâ ile bekâm oldum. Ya'nî eskilerim olan birçok ibtidâ-i hâriç müderrislerine takdim edildim. Lâkin önümde yine şu kadar yüz müderris olduğundan bi-hasebi't-tarik molla olmak pek uzun ömre mütevakıf idi.[...] Murâdım yine medreseye çekilip de neşr-i ulûma hasr-ı ömr etmek üzere kendi âlemimde olmak idi. Binâen-aleyh ba'z-ı kudemây-i müderrisîn gibi münâsib mıkdar ma'âş ile tarikca tekâ'ud ârzûsunda idim.”⁷³

Tezakir'de henüz daha ilmiye sınıfında iken başarılarının yanısıra Reşid Paşa ile yakın münasebetlerinin bulunması hasebiyle kendisine kalemiye sınıfından farklı makamlar teklif edildiğinde bunları kabul etmediğini, gerekçe olarak da 19. yüzyıl Osmanlı bürokratlarının taşıdıkları endişeleri özetler mahiyette cevap vermiştir. İfadelerinden bu endişelerin memuriyete atanma, memuriyetten atılma, tahsis edilen maaşın yetip yetmemesi gibi hususlarda olduğu görülür:

“...Bu devlette fedâ edemeyecek iki rütbe vardır. Biri kazaskerlik ve diğeri feriklik. Ben vâki'a henüz kazasker olmadım. Lâkin bir basamak kaldı. Ne vakit olsa bi-hasebi't-tarik kazasker olurum. Bunu vezârete değışemem. Zivrâ kazaskerlik arpalığına kanâ'at eder geçinirim. Hiç kimseye yüz suyu dökmeğe muhtâc olmam. Ammâ vezâret alsam derhâl teşrifât harcı ve levâzım-ı vezâret tedârîki için bir hayli borç altına girmek ve memûriyet yakalamak yâhud mâzûliyet ma'âş almak için evliyâ-yı umûra bir çok yüz suyu dökmek lâzım gelip bu ise dür-endişlik usulüne tevâfuk etmez...”⁷⁴

Cevdet Paşa *Târih-i Cevdet*'in ilk üç cildini tamamlamasının mükâfatı olarak “Süleymâniye raddesine terfi” ettirilmesiyle artık dahil olmayı çok arzuladığı “kibâr-ı müderrisin”e karışmış, hatta “vâdi-i inşâda” açtığı yeni çığır giderek “şahrah” olmuştur.⁷⁵

72 *Tezakir* 40-*Tetimme*, s. 21.

73 *Tezakir* 40-*Tetimme*, s. 24.

74 *Tezakir* 21-39, s. 198-199; Ayrıca bkz. *Tezakir* 40-*Tetimme*, s. 83, 125.

75 *Tezakir* 40-*Tetimme*, s. 72.

“Sarığı Feda Eden” Cevdet Efendi

Memuriyet hayatında kendisine verilen çok sayıda vazifeyi başarıyla yerine getiren Cevdet “Efendi” Osmanlı Devleti’nin maddi manevi çok zor süreçlerden geçtiğinin farkındadır. Sultan Abdülaziz’in iltifatına da⁷⁶ mazhar olan Cevdet Paşa şeyhülislam olarak görevlendirilmeyi beklediği bir anda (Ocak 1866) ilmiye sınıfından alınarak vezir yapılır, yani “efendilik”ten alınıp “paşa”lığa geçirilir. Bu değişikliğin üzerinden 15 yıl geçtikten sonra yazdığı satırlarda meseleyi “*bizim meşihatimiz ise bâz-ı vükelânın mutâlâasına elvermiyor imiş*” diyen ve durumu “sarığı fedâ etmek” şeklinde ifade eden Cevdet Paşa’nın hala olayın tesiri altında olduğu görülür. 7 Zilkade 1298 (1 Ekim 1881) tarihli 30. Tezkire’de birkaç sayfada “sarığı çıkarıp fes giyme” hikâyesini detaylı bir şekilde anlatır.⁷⁷ Buradaki anlatısından onun durumla ilgili hissiyatını da takip etmek mümkündür. O güne kadar bu tür bir değişikliğe sürekli itiraz eden Cevdet Paşa bu kez bir oldubittiyle karşılaşmış ve itiraza bile vakti kalmamıştır. Fuâd ve Âli Paşalar kendisine irâde-i seniyyeyi tebliğ ettiklerinde her şeyin hali hazırda kararlaştırılmış olduğunu görür:

“Kaç defadır fevka’l-âde me’ûriyetlerde bulundum. Başımı uğûr-ı hümâyûn’da fedâ ederek nice muhataralar aşurdum. Şimdi bir sarığı fedâ etmem diyebilirmiyim” diyerek kabûle mecbûr oldum” diyerek “hemen sarığı çıkarıp fes” giyen Cevdet Paşa kendisi için yeni ihdas edilen Halep valiliğine tayin edilir.⁷⁸

Cevdet Paşa bundan sonra daha pek çok valiliklerde bulunur, farklı vazifeler icra eder. Sınıf değişikliği yüzünden artık şeyhülislamlıktan ümidini kesmiştir. Fakat kalemiyede yükselebileceği başka bir makam daha vardır: Sadaret. Ancak kanaatimce bunu onun “makam hırsı” olarak yorumlamaktan ziyade devletin pek çok meselesine vâkıf bir bürokratin tavrı olarak görmek daha doğrudur. Hem özanlatısı 40. Tezkire’de hem de *Mârûzât*’ta konuyla ilgili pasajlar bulunmaktadır. Sadrazam Âli Paşa’nın Eylül 1871’deki vefatı sonrasındaki durumla ilgili şu değerlendirmelerde bulunur:

76 Tezâkir 40-Tetimme, s. 83.

77 Tezâkir 21-39, s. 197-200.

78 Tezâkir 21-39, s. 198-199; Konuyla ilgili ayrıca bkz. Ş. Tufan Buzpınar, “Cevdet Paşa ve Araplar”, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895): Sempozyum: 9-11 Haziran 1995* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), s. 170-171. Cevdet Paşa’nın kariyer planları ile ilgili olarak bkz. M. Cavid Baysun, “Cevdet Paşa, Şahsiyetine ve İlim Sahasındaki Faaliyetine Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, XI (1954), s. 217-222.

“... 1288 Cumade’l- âhiresinde Âli Paşa fevt oldu. Sadaret üç kişi, ya’ni Bahriyye Nazırı Mahmud Nedim Paşa ve **bu kulları** ve Şirvani-zade Rüşdi Paşa bey-ninde dair olarak iki-üç gün makam-ı sadaret hail kaldı. Nihayet mah-ı merkumun yirmi ikinci günü Mahmud Nedim Paşa, Sadr-ı a’zam oldu.”⁷⁹ [vurgu HG].

Mahmud Nedim Paşa’nın tecrübesiz olması hasebiyle sadarete başarısız olacağını düşünen Cevdet Paşa onun azledilmesinden sonra hala bu görevin kendisine verileceği beklentisindedir. Bununla ilgili 40. *Tezkire* ve *Mârûzât*’taki ifadeleri neredeyse birbiriyle örtüşmektedir:

“Gerek Sadrâzam ve gerek **fakir ikimiz** dahi tarik-ı ilmiyyeden geldik. Fakat o mebd’-i merâtib-i ilmiyye olan müderrislikten def’aten vezir oldu. Devletin etvâr u esrarını öğrenmeden vükelây-i devlet sırasına geçti. **Ben ise** müntehây-i merâtib-i ilmiyye olan kazaskerlik rütbesini ihrâz ile **Meşihat’e mülâzım** iken tarikim tahvil buyruldu. [...] **Ben tecrübem hasebiyle** bu makaama rağbet göstermedim. O ise tecrübesizliği hasebiyle izhâr-ı hırs u hâhiş ederek kendisini bu gaaileye uğrattı. Şimdi azli emâreleri zuhûr etli. [...] ana kim halef olacak bilmem. **İhtimalki daha fenâsı gelir ve en ziyâde ürkdüğüm şey bâr-ı girân-ı Sadâret’in bana tahmil olunması mütâlâasıdır.**”⁸⁰ [vurgu HG]

Aynı konuda *Mârûzât*’taki ifadeleri ise şöyledir:

“Ali Paşa’nın vefatında üç kişi Sadare’e namzed idik. Mahmud Paşa takaddüm edüp Sadare’e geçti. [...] Ben tecribem hasebiyle uzak durdum. Hâlâ da uzak duruyorum. Kendüsü acemiliği hasebiyle Sadâret’e hırs u tehâlük gösterdi ve nâil-i merâm oldu. Şimdi de azli emâreleri zuhur etdi. Fakat ben anın aleyhinde bulunmadım ve bulunmuyorum ve bulunmıyacağım. [...] ana kim halef olacak bilmem. **İhtimal ki hakkımda daha muzırr biri gelür.**”⁸¹ [italik aslında, vurgu HG]

40. *Tezkire*’de sadaretin kendisine verilme ihtimalinden bahsederken, *Mârûzât*’ta artık bu ifade yer almaz.

Aslında Cevdet Paşa’nın vezâret göreviyle ilgili yukarıda zikredilen endişelerinin hepsinde haklı olduğunu zaman göstermiştir. Bazı dönemlerde memuriyet hayatından uzaklaştırılmış ve maaşı kesilmiştir. Ancak onun ilmiyeden kalemiyeye geçirilişi ilmî hayattan koptuğu anlamına da gelmemiş, aksine *Mecelle* gibi bir

79 *Mârûzât*, s. 207.

80 *Tezakir 40-Tetimme*, s. 125.

81 *Mârûzât*, s. 218.

çalışmanın başında bulunmuş, *Târih*'inin çoğunu da bu dönemde, hatta memuriyetten uzaklaştığı aralarda tamamlamıştır.

Çalışma hayatı hakkında detaylı bir şekilde bilgi paylaşan Cevdet Paşa'nın bu bağlamda sıkça zikrettiği hususlardan birisi de maaş mevzuudur.⁸² Bunda onun yüksek rütbeli bir bürokrat olmakla birlikte harcamalarının da çok oluşunun etkisi vardır. Harcaması çoktur, zira hanesinde kalabalık bir nüfus yaşamaktadır. Cevdet Paşa ise *Tezâkir*'de bu hane hakkında "susar", hiçbir şey söylemez.

Sırdış Olarak Cevdet Paşa ve Özânlatısında "Susulanlar/Sessizce Geçilenler"

Benanlatısının müellifi, içine doğduğu toplumsal ve tarihi şartların kendine sağladığı kültürel ortam, dil, üslup, değer ve anlam dünyasının kalıplarını ve kelimelerini kullanarak yazar. Yazarken de hayatı ile ilgili her şeyi yazamayacağı için yukarıda değinildiği gibi muhakkak bir seçmece yapar ve Cevdet Paşa'nın yukarıda yaptığı gibi kimisinden bahseder, kimisini sessizce geçirir. Trouillot'a göre tarih anlatılarında bu sessizliklerin hepsinin kendine özgü bir oluşum süreci vardır ve bunların yapısal çözümlemesi için gerekli olan işlemler, her anlatı için farklıdır.⁸³ Nitekim Cevdet Paşa'nın 40. *Tezâkir*'esi de bahsetmeler ve susmalarla doludur. Yani Cevdet Paşa'nın özânlatısını yazarken zihninde zımnî bir "ifşa edilecekler" ve "mektum" tutulacaklar listesi oluşturduğu söylenirse yanlış olmaz. Esasen aşağıdaki pasajlarda görüleceği üzere kendisi de bunu açıkça söylemiştir. Onun sustuğu ve sessizce geçirdiklerini iki kısımda ele almak uygun olacaktır. Bir âlim ve devlet adamı olarak "kamuyu ilgilendiren hadiseler" hakkında sustukları ve hemen hemen hiç zikretmediği eş ve çocukları başta olmak üzere özel hayatı. Susma gerekçesi ilkinde "devlet sırrı" veya "hasımlarını zor durumda bırakma niyeti", ikincisinde de bir fakihin "mahrem" anlayışı bağlamında kültürel bir arkaplanla açıklanabilir. Susulanlar hususunda Cevdet Paşa'nın hesap etmediği bir faktör vardır: Arşivler ve çağdaşlarının arkalarında bıraktıkları diğer "hatırat". Dolayısıyla özânlatıları müellif-metin-okuyucu bağlamında düşünürsek müellifin susarak "eksik bıraktıkları" ilerideki okuyucular tarafından "okuyucuların şartlarında" "başka malzemeler" kullanılarak doldurulabilmektedir.⁸⁴

82 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 18, 24, 83, 122, 131, 224, 274-275, 280, 283.

83 Michel-Rolph Trouillot, *Silencing the Past: Power and the Production of History* (Boston: Beacon Press, 1995), s. 26.

84 Bkz. aşağısı.

Yukarıda Cevdet Paşa'nın 40. *Tezkire*'nin sonunda "Tezkire-i erba'inde beyân olunan ahvâlin ekseri mektûm tutulmak lazım gelir"⁸⁵ dediğini, dolayısıyla özanlatısında bahsettiği hususların çoğunun gizli tutulması uyarısında bulunduğunu nakletmiştik. Özanlatısında devletle ilgili hususlarda ağzının sıkı olduğunu pek çok yerde dile getirir. Mesela:

"Vükelâ beyninde ne kadar tefrika vü şikaak olsa ben herkesle barışık idim ve bir tarafın sözünü diğer tarafa söylemek âdetim olmayıp ale'l-husûs **esrâr-ı devleti cânım gibi mektûm tutar olduğumdan** herkes bana emniyet eyler ve sâire keşf edemeyeceği esrârını bana söyler idi."⁸⁶ [vurgu HG]

"Reşid Paşa'nın dâimâ bir mahrem-i esrârı olup her işi anınla söyleşmek merâkî idi. [...] **hakaayık-ı umurda fakiri mahrem-i esrâr edinmeğe** karar vermiş. [...] Yâru ağyârdan hâlî olarak saatlerce musâhabete koyulduk. Paşa tamâmiyle açıldı. Benimle derdleşti. Uzun uzadıya hasb-i hâl etti. Evvelâ hakk-ı fakirde mukaddemâ emniyetini selb edecek nasıl sözler söylenmiş olduğunu ve keyfiyeti ne veçhile tahkik ve sıdk u ihlâsımı nasıl tecrîbe eylediğini bast u beyân ve Fuad Efendi'nin televvününden şikâyet eyledikten sonra ledünniyâta girişti ve politikaca ne hâl ü mevki'de bulunduğunu şerh ü îzâh eyledi. İşte **ol vakit ne mevki'de bulunduğumu anladım.**"⁸⁷ [vurgu HG] Cevdet Paşa ayrıca Sultan Abdülmecid'in kendisi hakkında "Ben anı çok severim. Zirâ hem dirâyetli ve ma'lûmâtlı bir zâttır. Hem de hüsn-i ahlâkı vardır" diyerek taltif etmesinden sonra Reşid Paşa tarafından "evvelkinden ziyâde hürmet ve ri'ayet" gördüğünü söyler.⁸⁸

Reşid Paşa'nın sırdaşı olan Cevdet Paşa, onun hasımlarıyla olan mücadelesinde de yanında durmuş, destek olmuştur. Bu bağlamda Cevdet Paşa'nın 40. *Tezkire*'de "sustuğu" ve "karartılmasına ses çıkarmadığı" hadiselerden birisi "softa ayaklanması"dır. Kırım savaşı arafesinde vuku bulan hadiselerin başrolünde Reşid Paşa ve onun siyasette önde gelen rakiplerinden olan damat Mehmed Ali Paşa bulunmaktadır. O dönemde serasker olan Mehmed Ali Paşa II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan'ın eşi olduğu için "damat" olarak anılmaktadır.⁸⁹

85 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 198. Ayrıca bkz. *Tezâkir 1-12*, s. 27.

86 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 62-63.

87 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 69-70, ayrıca bkz. s. 72-73.

88 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 62.

89 Mehmed Ali Paşa hakkında bkz. Serap Sunay, "Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)" (Doktora Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2015.

Kırım Savaşı arefesinde Osmanlı Devleti'nin Rusya ile olan anlaşmazlıkları savaşmadan, diplomasi yoluyla halletmenin çarelerini aramakta olduğu bir sırada İstanbul'daki savaş yanlısı bazı softalar ayaklanarak Rusya'ya harp ilan edilmesi için gösteriler yapmaya başladılar. Nitekim Osmanlı Devleti Rusya ile savaşmak durumunda kaldı. Reşid Paşa ise softa ayaklanmasında Mehmed Ali Paşa'nın rolü olduğunu iddia etti. Cevdet Paşa 40. *Tezkire*'de bu dönemdeki hadiseleri detaylıca ele almıştır.⁹⁰ “Mehmed Ali Paşa el altından suhteleri tahrik ile bir ihtilâl çıkardı ve Reşid Paşa gibi ba'z-ı vükelânın azliyle ihtilâlin basılacağı Abdülmecid Han hazretlerine hafıyyen ilkaa olundu”⁹¹ diyerek açıkça Reşid Paşa'nın yanında olduğunu ortaya koymuştur. İhtilalin kendisine karşı yapıldığını bilen Reşid Paşa ise hadiseler yatışınca kadar birkaç gece evine gelmemiştir. Cevdet Paşa Abdülmecid'in “metaneti ile ihtilâl ber-taraf” olmuştu⁹² diyerek padişahın hadiselerdeki konumunu da tespit eder. Ayrıca kendisi de hadiselerin yatıştırılmasında “kilit” bir rol oynamıştır:

“... bu emr-i mühimmi Reşid Paşa **fakire havâle etmekle** bir gün ale's-sabâh Hoca Yahyâ Efendi'ye gidip anı aldım Şeyhülislâm-kapısı'na götürdüm. [...] Fî-mâ-bâ'd hoca'lar içinde öyle yolsuz hareketlere meydan verilmiyeceğine dâir söz alındı. Bu yolda bir mazbata yapıldı ve hemen o gün Sarây-i hümayûn'a takdim edildi ve her güne kıyl u kaalin arkası kesildi. Bu veçhile Reşid Paşa'nın pek ziyâde teveccüh ve mahabbetine mazhar oldum ve bu keyfiyetin **hakkımda terakkî-i teveccüh-i pâdişâhîyi mûcib olduğunu** sonradan haber aldım.”⁹³ (vurgu HG)

Cevdet Paşa'nın 40. *Tezkire*'sinde “susulanlar” bağlamında softa ayaklanmasına bakarsak oldukça ilginç bir durumla karşılaşırız. Zira başka iddialara göre aynı ayaklanmaların azmettiricisi olarak kendisine karşı da ithamlar yöneltilmiş ve Cevdet Paşa soruşturma geçirmiştir. Neticede ifadesi alınan Cevdet Paşa'nın suçsuz olduğu ortaya çıkmıştır.⁹⁴ 40. *Tezkire*'de zikredilmeyen bu soruşturma ile ilgili tarihçiler ancak arşivde yaptıkları araştırmalar neticesinde malumat sahibi olabilmişlerdir.⁹⁵

90 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 64-67.

91 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 66. Ayrıca bkz. *Tezâkir 1-12*, s. 23. Ayrıca bkz. Fettahoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa”, s. 26-27; 284-292.

92 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 66.

93 *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 66

94 Ahmed Cevdet Paşa hakkında soruşturma için bkz. Sunay, “Damat Mehmet Ali Paşanın Hayatı”, s. 307-308; Fettahoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa”, s. 27-28.

95 Fettahoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa”, s. 28. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), MVL, 273/48, 30 Mart 1854/1 B 1270; BOA, MVL, 273/48, 11 Ocak 1854/11 R 1270.

Sessizce Geçştirilen Evlad ü İyâl

Cevdet Paşa'nın özanlatısında hiç zikretmediği konuların başında aile hayatı ve çocukları gelir. Bunun tek istisnası Halep valiliği dönüşünde Valide Sultan'a alınan bir hediyenin takdimi ile anlattığı bölümdür ki o da aşağıda görüleceği üzere ima yolludur:

“Ol-esnâda Vâlide Sultan tarafından hüsn-i teveccüh eseri görmüş olduğum cihetle Haleb'den bir mîkdâr mensûcât celb olunarak **harem tarafından** hediye olarak Vâlide Sultan'a lede't-takdîm bi'l-mukaabele bir yüzük ihsân buyrulmuş idi.”⁹⁶ [vurgu HG]

Bu pasajın altında eşi tarafından veya onun ağzından Cevdet Paşa'nın kendisinin kaleme aldığını düşündüğümüz “**Harem** tarafından Vâlide Sultan'ın Kâtib Kalfa'sına yazılan tezkire” ve “Vâlide Sultan tarafından **harem** hitâben bir kıt'a hüküm-nâme ile bir yüzük gelmiş olduğundan yine **harem** tarafından Kâtib Kalfa'ya yazılan teşekkür-nâmenin sûretidir” başlıklarını taşıyan iki metin yer almaktadır.⁹⁷ Bu metinleri Cevdet Paşa'nın yazmış olma ihtimalini düşünmemizin sebebi eşi Advîye Rabia hanımın yazı yazmaya evlendikten sonra yeni öğrenmeye başlamış olmasıdır.⁹⁸

Her iki metindeki ifadeler bunların bir hanım tarafından kaleme alındığını gösterir niteliktedir. Görebildiğimiz kadarıyla ailesine çok düşkün olan Cevdet Paşa⁹⁹ eşinden 40. *Tezkire*'de sadece bu kadarlık bahsetmekte, çocuklarından ise hiç bahsetmemektedir. Bunda onun “mahremiyet” anlayışı etkili olduğu gibi, tarihyazımında bunların yeri olmadığını düşünmüş olmasından kaynaklanmış olabilir. Ancak onun “susmayı” tercih ettiği ailesi hakkındaki bazı evrakın 20. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Arşivinde ortaya çıkmasından sonra Cevdet Paşa'nın özel hayatı araştırmacılar tarafından detaylı bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır.¹⁰⁰

96 *Tezakir 40-Tetimme*, s. 91.

97 *Tezakir 40-Tetimme*, s. 91-93.

98 Mübahat S. Kütükoğlu, “Cevdet Paşa ve Aile İçi Münasebetleri”, *Ahmed Cevdet Paşa Semineri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986), s. 200; Fettahoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa”, s. 164.

99 Kütükoğlu, “Cevdet Paşa ve Aile İçi Münasebetleri”, 199 vd.

100 Cevdet Paşa'nın aile hayatıyla ilgili bkz. M. Kütükoğlu, “Cevdet Paşa ve Aile İçi Münasebetleri”, s. 199-222; Ahmet Cihan, *Sayesiz ve Sermayesiz Bir Paşa: Ahmet Cevdet Paşa'nın Aile Mektupları* (İstanbul: Gökkuşbu, 2019); Semra Işın, “Ahmet Cevdet Paşa'nın Konağı ve Aile Hayatı” (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, 2018.

Osmanlı Arşivinde ortaya çıkan evrak arasında Cevdet Paşa'nın eşiyile olan mektuplaşmaları da mevcuttur ki bunlar da bir özanlatı/benanlatısıdır. Buradaki asıl soru şudur: Acaba *Tezahir*'de eşinin ismini bile zikretmeyen Cevdet Paşa bu "mahrem" mektupların başkalarının eline geçmesi, neşredilmesi ve hatta bunlar üzerinden özel hayatının "araştırılması" hususunda ne derdi? Buradan şu anlaşıl-maktadır: Benanlatısı müellifleri arkalarında - Cevdet Paşa'nın halefi vakanüvisin kullanması için *Tezahir*'i yazması veya eşine ve çocuklarına olan muhabbet ve has-retini dile getirdiği mektuplar kaleme alması gibi - herhangi bir niyetle bir "metin/ anlatı" bırakırlar. Ancak tarihi seyrine bıraktıkları bu anlatılar müellifin elinden/ kaleminden çıktıktan sonra onlar bu anlatılar üzerindeki "hâkimiyetlerini" kay-betmekte ve bunlara ne olacağı artık "okur"a kalmaktadır. "Okur" müellifin çağ-daşı da olabilir – vakanüvis Lütfi Efendi veya Cevdet Paşa'nın eşi Adviye Rabia gibi – ya da bizim gibi yüzyıllar sonrasında da yaşayabilir. Okur bu anlatıları artık kendi şartlarında "anlayacak", "kullanacak" ve belki de yeni "metinler/anlatılar" inşa edecektir. Bizim "tarihyazımında şimdiki zaman döngüsü" olarak metodolo-jisini kurmaya çalıştığımız husus da tam burada karşımıza çıkmaktadır.

IV. Tezahir Örneğinde Tarihyazımında "Şimdiki Zaman Döngüsü"

Benanlatısı olarak kabul edilebilecek metinlerin mahiyeti yani ne oldukları ile ilgili soru ancak fenomenolojik bir şekilde, yukarıda ifade edildiği ve von Krusenstjern'in yaptığı dörtlü tipoloji¹⁰¹ gibi bu alanda bulunan verilerin tasnifi üzerinden cevaplanacağı için, tek tip bir özanlatıdan bahsetmek mümkün değildir. Bazı özanlatılarda anlatıcı kendisini ve yaptıklarını meşrulaştırmak için bu yolu tercih etse de, başkaları sadece kendi hallerini arz etmek için, tamamen samimi bir şekilde kendi tecrübelerini dile getirebilir. Bu sebeple hiç kimsenin herhangi bir özanlatıyı baştan doğru/yanlış testine sokma yetkisi olamaz. Burada farklı kaynak-ların kullanılması ve bunların birlikte değerlendirilmesi söz konusu olmakla birlik-te, hem verili durumla çelişme hem de anlatıcının kendi kendisi ile çelişmesi, ilk elden bir samimiyet sorunu ortaya çıkarmayabilir. Çünkü insanları zaman zaman farklı haller yaşayabilir ve ifadeleri bu farklı hallerini dile getirebilir.

Her şeyden önce benanlatıcıları metni oluştururken bunu belli bir "zaman ve mekânda" telif ederler ve yazma eyleminin diğer tarafında da "okuyucu" yer alır. Okuyucu da bir "zaman ve mekandadır." Müellif bahsetmeye değer bulduğu, sahnelediği, bu durumda kendi inşa ettiği biyografisi hakkında bir metin oluştu-rur ve zaman ve mekân içinde bir yolculuğa çıkarır. Yazar böylece kendisi fiziken

101 Krusenstjern, "Was sind Selbstzeugnisse", s. 464.

mevcut olmasa bile kafasındaki fikirler varlığını devam ettirir. Ancak sorun şu ki metin müellifin niyetini şüphe götürmez bir şekilde “geleceğe” taşıyabilecek midir? Bu noktada benanlatılarındaki “okuyucu” aktif olarak devreye girer ve metni okumaya, yorumlamaya ve “yeniden inşa sürecine” girer. Her okuyucu kendi zaman ve mekânında *içine doğduğu toplumsal ve tarihi şartların kendine sağladığı kültürel ortam, dil, üslup, değer ve anlam dünyasının kalıplarını ve kelimelerini kullanarak* metni çözümler,¹⁰² yani okur ve anlar, dönüştürür, yeniden inşa eder. İşte tam da burada müellif-metin-okuyucu etkileşiminden doğan ve “zaman ve mekân” sonsuza kadar devam eden bir döngü ilişkisi ortaya çıkar. Bugüne kadar Heidegger,¹⁰³ Ricoeur,¹⁰⁴ Koselleck,¹⁰⁵ Hartog¹⁰⁶ ve Rousso¹⁰⁷ gibi pek çok filozof ve tarihçi zaman, mekân, yazar, metin ve okur konularında eserler kaleme almışlar ve ayrıca benanlatılarında zaman konusunda da çalışmalar yapılmıştır.¹⁰⁸ Bu çalışmada gündeme gelen “tarihyazımında şimdiki zaman döngüsü” “yazar-metin-okur” ilişkisini farklı bir perspektiften anlama çabasıdır. Tarihyazımında mekân, zaman ve okurun değişmesi ve yeni metinlerin üretilmesiyle sürekli bir “şimdiki zaman” döngüsü sürmekte ve metin farklı zaman ve mekânlarda yeni okuyucularla buluşarak “yeniden” sürekli farklı şartlarda ve şekillerde ve fakat “hep şimdi” anlaşılmakta ve yorumlanmaktadır. Ancak bu döngü sürekli yenilendiği için bir “kısır

102 Mesela bkz. Jacques Derrida, “Signature Event Context”, a.mlf., *Margins of Philosophy* (Sussex: The University of Chicagos, 1982), s. 307-330; Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı: Giriş*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Ayrıntı, 2014).

103 Martin Heidegger, *Sein und Zeit* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1967).

104 Paul Ricoeur, *Zaman ve Anlatı*, I-IV, çev. Mehmet Rıfat v. dğr. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007-2013).

105 Reinhart Koselleck, *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1984).

106 François Hartog, *Tarih, Başkalık, Zamansallık*, çev. M. Emin Özcan, Levent Yılmaz, Adnan Kahiloğulları, (Ankara: Dost, 2000), bu kitabın özellikle “Tarihsellik Rejimleri: Zamanın Düzeni” bölümü, s. 201-226.

107 Henry Rousso, *Şimdiki Zamanın Tarihini Yazmak: Tarih, Tarihçi ve Çağdaşlık*, çev. Volkan Çandar (İstanbul: İletişim, 2021), özellikle “İçinde Yaşadığımız Zaman” bölümü, s. 209-266.

108 Benanlatılarında zaman ile ilgili bkz. Burton Pike, “Time in Autobiography”, *Comparative Literature*, XXVIII/4 (1976), s. 326-342; Peter Burke, “Historicizing the Self, 1770–1830”, *Controlling Time and Shaping the Self: Developments in Autobiographical Writing since the Sixteenth Century*, ed. Arianne Baggerman, Rudolf Dekker, Michael Mascuch (Leiden: Brill, 2011), s. 13-32; Marc-Antoine Jullien, “Controlling Time”, *Controlling Time and Shaping the Self*, s. 95-120.

döngü” değildir. Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tezahir*'i ile irtibatlı olarak ortaya çıkan anlama ve yorumlama farklarını bu çerçevede ele almak mümkündür.

Aşağıda Müellif-metin (*Tezahir*)-okur bağlamında Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tezahir*'ini merkeze alarak “tariyazımında şimdiki zaman döngüsünü” nün temel kategorilerini ortaya koymaya çalışacağız:

1- *Evrensel zaman dilimi*: Her müellif metnini (buradaki bağlamıyla *Tezahir*) kaleme alınca kadar kendisinin faili, mefulü veya şahidi olmadığı ancak onun hayatını da kapsayan dünyada olup bitenlerin tümünün gerçekleştiği kapsayıcı bir zaman dilimi içinde bulunur. Müellif farkında olsa da, olmasa da bu zaman tarafından *kuşatılır*. Bu zaman dilimi bünyesinde *sonsuz hadiseleri* barındırır. Burada “insan” vardır ve fakat “tarihçi” henüz yoktur, yani olaylar vardır, ancak “olgular” yoktur. Bu kategoriye Ahmed Cevdet Paşa'nın yaşadığı evrensel zaman dilimi de diyebiliriz.

2- *Öznel zaman dilimi*: Müellifin *ben idrakinin* gerçekleştiği, kendini, çevresini ve geçmişini tanımladığı, yani bilinçli bir varlık olarak dünyada yaşadığı ve *kendini konumlandığı* zaman dilimi. Yukarıda Ahmed Cevdet Paşa'nın hayatıyla ilgili doğum, eğitim ve meslek hayatıyla ilgili önemli hususlara kısaca değinmiştik. Kendi hayatıyla bire bir doğrudan ilgili olduğu için buna “öznel zaman dilimi” diyebiliriz.

3- *Toplumsal zaman dilimi*: Hatırat/otobiyografi kaleme almaya niyetlenen müellifin geçmişle ilgili *hatırladıklarının tümü* ile ilgili zaman dilimi. Bu durumda bu kategoriye Cevdet Paşa'nın geçmişle ilgili faili, mefulü ve şahidi olduğu hadiselerden hatırladıklarının istisnasız bütünü oluşturur. Mahiyetini ve boyutlarını sadece Paşa'nın kendisinin bilebileceği bu “bireysel hafıza” ile Halbwachs'ın “kolektif hafıza”,¹⁰⁹ Assmann'ın “kültürel hafıza”¹¹⁰ olarak isimlendirdiği “toplumsal hafıza” Cevdet Paşa'nın yazdıklarının zeminini oluşturur. Bireysel hafıza onun kendi tuttuğu günlük, özel notları, arşiv belgeleriyle desteklenirken toplumsal hafıza da o günkü Osmanlı toplumunun genel hafızasından oluşmaktadır. Burada önemsiz olduğu için değil ve fakat konuyu dağıtmamak açısından hafıza mekanizmaları, yani bireysel hafıza ve toplumsal/kültürel hafızanın oluşumu ve ilişkisi üzerinde durmayacağız.

109 Maurice Halbwachs, *Das kollektive Gedächtnis* (Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1991).

110 Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* (München: Verlag C.H. Beck, 2000).

4- *Metnin inşa edildiği zaman*: Müellifin özanlatısını kaleme alırken yaptığı *seçmeler* bu kategoridedir. Biyografi/otobiyografi ve hatıratların tümünün bir bütün içinden yapılan seçmeler olduğunu bu konudaki hemen hemen bütün araştırmalar ortaya koymaktadır. Aynı döneme ait anlatılar veya seçmeler arasında bazen örtüşme, bazen de zıtlıklar oluşabilir. Konumuzla ilgisi açısından bu kategoriyi Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'i oluşturur. Bu yukarıda değinildiği gibi Cevdet Paşa'nın "*fotoğraf çekirtmek için smokinini giyip tarihin karşısında poz verişidir.*" Cevdet Paşa hatırladıkları arasından kanaatine göre geleceğe aktarılması gereken hususları dile getirmiş, bazılarını da sessizce geçiştirmiştir. Dile getirdikleri okurun eline geçmiş ve fakat otobiyografisinde sustuğu hususların oluşturduğu boşlukların nasıl ve kimin tarafından dolduracağı hususu ucu açık bir mesele olarak kalmıştır. Diğer taraftan aynı dönemde yaşayan otobiyografi/hatırat yazarlarının metinleri ve şahitlikleri arasında birbiri ile uyumsuz, çelişkili gibi görünen, herkesin kendi cephesinden kaleme aldığı hususlar da olabilir. Bu hususta bu metinlerin okurları boşlukları/çelişkileri farklı kaynaklardan doldurmaya çalışarak kendi hikâyelerini/tarihlerini "kurgulamaya" başlayacaklardır.

5- *Okuyucuyorumcularihinin zamanları*: Bu kategoride gelecekteki okurun zamanı ve içinde bulunduğu şartların tümü yer alır. Burada "okur" aynı zamanda bir "yazar", hatta çoğunlukla bir tarihçi de olabilir ve bu durumda 1-5 arasındaki kategorilerin hepsi onun için de geçerlidir. "Gelecekteki okur" derken bunun kapsamı çok geniştir, zira Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'inin yazılışından günümüze kadar kendisi bir "metin üretsin" veya üretmesin onu okuyan herkes "okur" sınıfındadır. Metinle etkileşime geçen herkes kendi şartlarında ve imkânlarında Ahmed Cevdet Paşa'nın, "seçtiklerini" ve "sustuklarını" kendi buldukları mekân ve zamandaki "şimdi"de anlayıp yorumlamakta ve yeniden metin üretmektedir. Cevdet Paşa'nın vakanüvis halefi Ahmed Lutfi Efendi de onun okurudur, kızı Fatma Aliye de,¹¹¹ 21. yüzyılda onun hakkında araştırma yapan akademisyenler de. Ancak bütün hepsinin anlayış ve algılayışı farklı olup kendi zamanlarının izini taşırlar. Cevdet Paşa'nın *seçmeleri* ve *susmaları* burada artık "*okuyucunun tasarufu*" altındadır. Ahmed Lutfi Efendi'nin tarihini yazarken kendisine gönderilen *Tezâkir*'i ne derece kullandığı hususu ayrıca araştırılmaya değer bir husustur. Ancak onun kendisine gönderilen evrakı kullandığı her halükarda anlaşılmalıdır.¹¹² Aşağıda birkaç örnek üzerinden Cevdet Paşa'nın kendinden sonra "nasıl okunduğunu" göstereceğiz.

111 Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa*, s. 22-23.

112 Baysun, "Tezâkir-i Cevdet Hakkında", s. xii.

Cumhuriyet döneminde yazarların Osmanlı yöneticileri, bürokratları ve uleması hakkında günün şartları gereği daha eleştirel bir tavır sergiledikleri malumdur. Ahmed Hamdi Tanpınar, ilk baskısı 1949'da yapılan *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde¹¹³ “Yeniliğin Üç Büyük Muharriri” başlıklı bölümde Cevdet Paşa'da yetiştiği devrin ana vasıflarının bütün izlerini görür. Tanpınar'a göre o “devri gibi kurucu, yapıcı ve uzlaştırıcıdır.” Tanpınar, Cevdet Paşa'nın bürokrat ve devlet adamı olarak faaliyetlerini takdirle ifade eder ancak onu Yıldız Mahkemesi'nde Midhat Paşa aleyhine takındığı tavrından dolayı eleştirir, fakat onu anlamaya da çalışır: Cevdet Paşa yeni bir “devlet makinesinin” kurulması gerektiğine inanmakla birlikte Tanzimat sürecinde oluşan “yüksek memur aristokrasisinin ve Bâbüli istiklalinin” işleri karıştırdığını, gerekli sükûneti sağlayamadıklarını, küçük işler peşine düştükleri için büyük ve esaslı menfaatlerin kaybolduğuna inanmaktadır. “Ma'rûzât ve Tezakir-i Cevdet” [t]e, o kadar sevdiği Reşid Paşa'nın bile devrinin zaaflarından kurtulamadığını anlatırken kullandığı dil, ümitsizliğin dilidir. Bütün bunlar ona, sarayı, devlet işlerindeki anarşiyi önleyebilecek bir silâhla teçhiz etmek fikrini vermiş olabilir. Fakat bu mulâhazalar, Midhat Paşa muhakemesinin ayıbını gideremez. Bu muhakeme ve onun şeametli neticesini bir tarafa bırakırsak, Cevdet Paşa'yı devrinin ahlâklı ve umumî menfaati düşünen adamlarından biri olarak kabul etmemek kabil değildir.”¹¹⁴ Tanpınar, Cevdet Paşa'nın Midhat Paşa'ya karşı olan tavrının çok daha erken dönemlerde başlamış olma ihtimalinden bahseder, zira bu iki paşa çocukluklarından beri birbirini tanımaktadır.¹¹⁵

20. yüzyılın sonu ile 21. yüzyılın başlarında tarihçiler Cevdet Paşa'nın *Tezakir*'ini buldukları zaviyeden arşiv malzemelerini de dikkate alarak “yeniden okumaya” başlamışlardır. Bu minvalde yukarıda ele aldığımız Softa ayaklanması bağlamında Ali Akyıldız'ın yaptığı değerlendirme Türk tarihçiliğinde Ahmed Cevdet Paşa hakkında takınılan tavır ile ilgili son dönem “şimdiki zamanı” hakkında fikir vermektedir: “Bu örnek olay, kendisi de o dönemin önemli aktörlerinden ve taraflarından birisi olan Cevdet Paşa'nın olayların arka planına dair vermiş olduğu bilgilerin ne denli ihtiyatla karşılanıp kullanılması gerektiğini ve döneme dair yaptığı şahitliklerin **dönemi araştıranların ufkunu nasıl perdeleyebileceğini** açıkça ortaya koymaktadır.”¹¹⁶ [alıntıdaki vurgu HG]

113 Ahmed Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988), s. 159-178. Eserin ilk baskısı: *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Üçler Basımevi, 1949).

114 Tanpınar, *19 uncu Asır*, s. 167.

115 Tanpınar, *19 uncu Asır*, s. 168.

116 Akyıldız, “İnsanı Yazmak”, s. 231.

Yukarıdaki beş kategorinin hepsi de aslında müellif kadar okuyucu/yorumcunun kendi “şimdiki zamanı”dır. Dolayısıyla bütün tarihi metinler gibi benanlatıları/özanlatılar da sürekli bir şimdiki zamanı yaşamakta, bu metinler şimdiki zamanda ortaya çıkmakta, şimdiki zamanda okunmakta ve gelecekteki şimdiki zamandaki okuyuculara onların şartlarında ulaşmaktadır. Henry Rousso bu konudaki endişelerini şöyle ifade eder: Şayet şimdiki zaman “tartışmasız mütehakkim ve hatta yayılmacı bir kategori oluşturuyor ve özellikle yakın geçmişe dair anıları ne şekilde tasavvur edeceğimiz üzerinde tesirli oluyorsa da, unutulmamalıdır ki bu anılar, bu hafıza, esasen oldukça geleneksel biçimde, geçmişin bir yük, bir kâbus gibi görüldüğü bir rejimde ortaya çıkmaktadır ve bunlarla hesaplaşmak için üretilen çözümler, nihayetinde şimdiciiliğin bir biçiminden ibarettir.”¹¹⁷ “Şimdiki zaman” tarihçileri bir dönemin “şimdiki zamanı” ne zaman başlar sorusuna cevap arayadursun¹¹⁸ tarihyazımındaki otobiyografilerdeki birbiriyle diyalog halinde olan “iki şimdiki zaman” arasında geçen zaman da tayin edici bir unsur haline gelmekte ve ayrı bir “iki şimdiki zaman arasındaki bir zaman dilimi” unsuru ortaya çıkmaktadır.

V. Sonuç

Tarihyazımında 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra bir “tür” olarak kategorilendirilen egodocuments (benanlatıları) ve Selbstzeugnisse (özanlatılar) hakkında son dönem Türk tarihçiliğinde de hızlı bir gelişme kaydedilmekte, kavram çalışmaları sürdürülmektedir. Çalışmalarda birincil ağızdan ortaya konan ve geniş bir yelpazeyi içine alan “benanlatısı” ile anlatıcının sadece kendisi hakkında bilgi verdiği “özanlatı” kavramlarının ikisinin de kullanılabileceğini düşünüyoruz. Özanlatılar bireylerin kendilerini tarihteki okuyucuya anlatmaları hasebiyle “sübjektif”tir ve tarafsız olmaları da beklenemez. Özanlatı yazarları metin oluştururken bir “seçme” yaparlar ve bu şekilde tarih sahnesine çıkarlar. Ancak yazılan metni okuyucunun nasıl algılayacağı hususu tamamen okuyucunun kendi zamanındaki kendi şartlarına bağlıdır. Metni okuyacağı perspektif onun metne bakışını da değiştirecektir. Dolayısıyla yazar-metin-okur ilişkisi sürekli değişken, hareketli bir ilişkidir. Bu ilişki sürekli bir “şimdiki zaman içerisinde” devam eder.

“Şimdiki zaman döngüsü” olarak isimlendirdiğimiz bu ilişkiyi Ahmed Cevdet Paşa'nın özanlatısı olarak ele aldığımız 40. *Tezkire*'si üzerinden örneklandırmeye çalıştık. Cevdet Paşa kendi tarihinde ele almadığı hadiseler hakkındaki notlarını

117 Rousso, *Şimdiki Zamanın Tarihini Yazmak*, s. 19.

118 Rousso, *Şimdiki Zamanın Tarihini Yazmak*, s. 20.

ve sonuncusunda kendi hayatını ve yaşamı sırasında geçen hadiseleri ele aldığı 40 Tezkireyi vak'anüvis halefi Lütfi Paşa'ya göndermiştir. Hayatıyla ilgili konuları anlatırken hadiseleri kendi perspektifinden ele almış ve kendisiyle ilgili bir "imaj" oluşturmuştur. Ancak onun metni okurun eline geçtikten sonra, kendi otonom varlığını yitirerek, okurun "şimdiki zamanının şartları"nın tasarrufu altına girmektedir.

Bu durum ise, genel olarak tarih yazarlığı ile ilgili bir hakikat sorunu olduğunu daha da açık bir şekilde ortaya çıkarır: Tarihi hadiselerin ve anlatıların nihai bir manasının olduğunu/olabileceğini sadece tarihi süreçleri takip ederek söylemek mümkün olsa da, bunun ne olduğu ile ilgili ortaya atılan tezler, tarih devam ettiği müddet tartışmaya açık iddialar olarak kalacaktır. Tarihin hakikatini tarihin içinde aramak, modern tarih anlayışının en esaslı sorunudur: galiba tarihin manası ile ilgili soru, sadece tarihi aşan bir boyut üzerinden müzakere edilirse, bir cevap umudu söz konusu olabilir.

Bir Öz anlatı/Benanlatısı Olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın 40. Tezkire'si: Benanlatısı ve Tarihyazımında "Şimdiki Zaman Döngüsü"

Öz ■ Osmanlı devletinin 19. yüzyıldaki üst düzey memurlarından biri olan Ahmed Cevdet Paşa'nın üstlendiği mühim vazifeler arasında vakanüvislik de vardır. O sadece vakaları kaydetmekle iktifa etmemiş, ayrıca arkasında bir otobiyografi, yani bir benanlatısı/özanlatı da bırakmıştır. Cevdet Paşa vakanüvis olarak görev yaptığı sırada (1855-1865) ve sonrasında bizzat kendisinin de içinde bulunduğu olaylara dair hatırat niteliği taşıyan notlar tutmuştur. Daha sonra bu notları kendisinden sonraki vakanüvis Ahmed Lutfi Efendi'ye tezkireler şeklinde göndermiştir. Toplamda 40 *Tezahir*'in ilk 39'u büyük ölçüde önceki vakanüvisler ve olaylar, sonuncusu da kendi biyografisi hakkındadır. Dolayısıyla 40. *Tezahir* doğrudan benanlatıları kapsamında ele alınabilecek bir metindir. Burada kendi hayat hikâyesini anlatırken, aynı zamanda o dönemdeki eğitim hayatı, toplumsal ilişkiler, kurumsal yapı ve işleyişler hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Her ne kadar bu metinde ve genel olarak *Tezahir*'de bazı konuları kendi perspektifinden anlatarak, farklı perspektiflerin dikkate alınmasını engellediği gibi eleştirilere maruz kalsa da bu eleştiriler bu metnin 19. yüzyıl Osmanlı toplum ve devlet düzeni hakkında vazgeçilemez bir kaynak olma hususiyetini ortadan kaldırmamaktadır. Çalışmanın son bölümünde "müellif-metin-okur" ilişkisini Cevdet Paşa'nın *Tezahir*'i örneğinde tarihyazımında "şimdiki zaman döngüsü" başlığı altında göstermeye çalıştık. Benanlatısı yazarları fail, meful veya şahit olarak dâhil oldukları hadiseler veya duygu dünyaları hakkında nasıl ve ne kadar "bilgi ve geleceklerini" genellikle kendileri tayin etmişlerdir. Yazarının şartlarında ortaya çıkan metinler, "okuyucu" ile buluştuktan sonra artık onların "şartlarında" anlaşılacaktır. Bu

şekilde benanlatılarında “okurun şartlarının” belirleyici olduğu bir “zaman-yazar-metin-okur ilişkisi ortaya” çıkmakta ve bu her bir okuyucuyla kendisini yenilemektedir. Dolayısıyla Ahmed Cevdet Paşa'nın benanlatısı da farklı dönemlerdeki okurlarıyla buluştuktan sonra farklı bir şekilde yorumlanabilecek bir metindir.

Anahtar kelimeler: Benanlatıları, Özanlatılar, Otobiyografi, Hatırat, Tarihte Zaman, Tarih yazımında Şimdiki Zaman Döngüsü, Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir*, Terceme-i Hal.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Meclis-i Vâlâ (MVL)

- Açıkgöz, Halil: *Cemil Meriç ile Sohbetler*, İstanbul: Seyran İktisadi İşletmesi 1993.
- Ahmed Vâsif Efendi: *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâ'ikül-abbâr*, haz. Müctebâ İlgürel, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1978.
- Akyıldız, Ali: “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, L (2017), s. 219-241.
- : *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dânişin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi 2018.
- Arıkan, Zeki: “Tarih-i Cevdet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2011, XL, s. 75-77
- Assmann, Jan: *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München: Verlag C.H. Beck 2000.
- Ayar, Talip: *Sahbâflar Şeyhi-Zâde Mehmed Es'ad Efendi'nin “Üss-i Zafer” Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisan Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2005.
- Bayly, C. A.: *Remaking of the Modern World 1900-2015: Global Connections and Comparisons*, Medford, MA: Wiley Blackwell 2018.
- Baysun, Cavid: “Tezakir-i Cevdet Hakkında”, *Tezakir 1-12*, haz. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1953, s. ix-xvi.
- Baysun, M. Cavid: “Cevdet Paşa, Şahsiyetine ve İlim Sahasındaki Faaliyetine Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, XI (1954), s. 213-230.
- Beşikçi, Mehmet: “Tarih yazımında Hatırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı?: Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Osmanlı Askerlerinin Benlik Belgeleri Özelinde Metodolojik Analiz”, *Toplum ve Bilim*, 144 (2018), s. 253-292.

- Birinci, Ali: *Tarihin Hududunda: Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meselesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları 2012.
- : “Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi. Araştırmalardaki Yeri ve Değeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV/41 (1998), s. 611-620.
- Brundage, Anthony: *Going to the Sources: A Guide to Historical Research and Writings*, Hoboken, NJ: Wiley Blackwell 2018.
- Buzpinar, Ş. Tufan: “Cevdet Paşa ve Araplar”, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895): Sempozyum: 9-11 Haziran 1995*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1997, s. 170-171.
- Burke, Peter: “Historicizing the Self, 1770–1830”, Arianne Baggerman, Rudolf Dekker, Michael Mascuch (ed.), *Controlling Time and Shaping the Self: Developments in Autobiographical Writing since the Sixteenth Century*, Leiden: Brill 2011, s. 13-32.
- Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları 1980.
- : *Tezâkir 1-12*, haz. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1953.
- : *Tezâkir 13-20*, haz. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1960.
- : *Tezâkir 21-39*, haz. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1963.
- : *Tezâkir, 40-Tetimme*, haz. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1967.
- : *Târîh-i Cevdet (Tertîb-i Cedîd)*, I-XII, Dersâdet: Matbaa-i Osmaniyye 1309.
- Cihan, Ahmet: *Sayesiz ve Sermayesiz Bir Paşa: Ahmet Cevdet Paşa'nın Aile Mektupları*, İstanbul: Gökkuşbu 2019.
- Derrida, Jacques: *Margins of Philosophy*, Sussex: The University of Chicagos 1982.
- Eagleton, Terry: *Edebiyat Kuramı: Giriş*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı 2014.
- Ergün, Cemalettin: *Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarih Tasavvuru*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Fatma Âliye Hanım: *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul: Pınar Yayınları 1994.
- Fettahoğlu, Kübra: *Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1823-1895)*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2020.
- Genç, Mehmet: “Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Dönemlendirme Meselesi”, Mustafa Armağan (haz.), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu*, İstanbul: Timaş 2011, s. 319- 326.
- Goffman, Erving: *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev. Barış Cezar, İstanbul: Metis 2014.
- Gall, Lothar: “Einleitung”, *Otto von Bismarck, Gedanken und Erinnerungen mit einem Essay von Lothar Gall*, Berlin: Ullstein 1999.
- von Greyerz, Kaspar: “Ego-Documents: The Last Word?”, *German History*, XXVIII/3 (2010), s. 273–282.
- Halaçoğlu, Yusuf: “Ma'rûzât'a Dâir”, Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları 1980, s. XI-XV.
- Halaçoğlu, Yusuf ve Mehmet Akif Aydın: “Ahmed Cevdet Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1993, VII, s. 443-450.

- Halbwachs, Maurice: *Das kollektive Gedächtnis*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag 1991.
- Hartog, François: *Tarih, Başkalık, Zamansallık*, çev. M. Emin Özcan, Levent Yılmaz, Adnan Kahiloğulları, Ankara: Dost 2000.
- Heidegger, Martin: *Sein und Zeit*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1967 [ilk baskı 1927].
- Işın, Semra: *Ahmet Cevdet Paşa'nın Konağı ve Aile Hayatı*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, 2018.
- İbn Haldun: *Bilim İle Siyaset Arasında Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Dergah Yay. 2004.
- Karahasanoglu, Selim: "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları ve Sınırları", *TUHED Turkish History Education Journal*, VIII/1 (2019), s. 211-230.
- Kafadar, Cemal: "Ben ve Başkaları: On Yedinci Yüzyıl İstanbulu'nda Bir Dervişin Güncesi ve Osmanlı Edebiyatında Birinci Ağızdan Anlatılar", Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, 5. bs., İstanbul: Metis 2010.
- : "Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth-Century Istanbul and First Person Narratives in Ottoman Literature", *Studia Islamica*, 69 (1989), s. 121-150.
- Kırmızı, Abdülhamit: "Oto/biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları", Abdülhamit Kırmızı (ed.), *Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar*, İstanbul: Küre Yayınları 2013, s. 11-27.
- Koselleck, Reinhart: *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 1984.
- von Krusenstjern, Benigna: "Was sind Selbstzeugnisse? Begriffskritische und quellenkundliche Überlegungen anhand von Beispielen aus dem 17. Jahrhundert", *Historische Anthropologie*, 2 (1994), s. 462-471.
- Kütükoğlu, Bekir: "Tarihçi Cevdet Paşa", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi 1986, s. 107-114.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: "Cevdet Paşa ve Aile İçi Münasebetleri", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi 1986, s. 199-222.
- Lawrence, Paul: *Nationalism: History and Theory*, London: Routledge 2005.
- M.[Muallim] Cevdet: "Dârülmualliminin Yetmişbirinci Sene-i Devriyesi Vesilesiyle Müessesenin İlk Müdürü Cevdet Pâşâ'nın Hayât-ı İlmiyesi Üzerine Konferans", *Tedrisat Mecmuası*, c. VIII, sene 7, nr. 39 (Haziran 1333), s. 429-440.
- Neumann, Christoph K.: *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, çev. Meltem Arun, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999.
- Pike, Burton: "Time in Autobiography", *Comparative Literature*, XXVIII/4 (1976), s. 326-342.
- Presser, J.: "Memoires als geschiedbron", *Algemene Winkler Prins Encyclopedie*, c. VII, Amsterdam-Brüksel 1958, s. 208-210.
- Ricoeur, Paul: *Zaman ve Anlatı*, I-IV, çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat, Atakan Altınörs, Umur Öksüzan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2007-2013.

- Rousso, Henry: *Şimdiki Zamanın Tarihini Yazmak: Tarih, Tarihçi ve Çağdaşlık*, çev. Volkan Çandar, İstanbul: İletişim 2021.
- Rutz, Andreas: "Ego-Dokument oder Ich-Konstruktion? Selbstzeugnisse als Quellen zur Erforschung des frühneuzeitlichen Menschen", *Zeitenblicke*, 1/2 (2002), [http://www.zeitenblicke.historicum.net/2002/02/mtz/index.html] (Erişim 19 Haziran 2023/ Accessed in Juni 27, 2023).
- Schulze, Winfried: "Ego-Dokumente: Annäherungen an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung, 'Ego-Dokumente'", Winfried Schulze (ed.), *Ego-Dokumente: Annäherungen an den Menschen in der Geschichte*, Berlin: Akademie Verlag 1996, s. 11-30.
- Sözen, Kemal: "Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarihçiliğimize Getirdiği Yeniliklerin Felsefi Tahlili", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2002), s. 11-20
- Sunay, Serap: *Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)*, Doktora Tezi, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2015.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi: *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi 1988.
- Trouillot, Michel-Rolph: *Silencing the Past: Power and the Production of History*, Boston: Beacon Press 1995.
- Uludağ, Süleyman, Selçuk Eraydın: "Erbain", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1995, XI, s. 270-271.
- Uzundal, Edip: "19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa", *TUHED Turkish History Education Journal*, 2/2 (2013), s. 108-128.
- Yinanç, Mükrimin Halil: "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s. 373-395.